

1

Лингвистичке свеске 8

ГОВОР НОВОГ САДА

Свеска 1: ФОНЕТСКЕ ОСОБИНЕ

уредник
Жарко Бошњаковић

Нови Сад
2009

Филозофски факултет у Новом Саду
Одсек за српски језик и лингвистику

Редакција

проф. др Јасмина Грковић-Мејџор, шефица Одсека
доц. др Жарко Бошњаковић
проф. др Вера Васић
проф. др Љиљана Недељков
проф. др Нада Арсенијевић

Рецензенти

проф. др Мато Пижурица (Нови Сад)
проф. др Весна Половина (Београд)
проф. др Зорка Кашић (Београд)

За издавача

проф. др Љиљана Суботић, деканица

Штампа

КриМел, Будисава

ISBN 978-86-6065-010-0

Тираж

500

САРАДНИЦИ НА СВЕСЦИ 1:

Јелена Ајџановић: транскрипција,
                  техничка припрема рукописа
Милан Ајџановић: транскрипција
Миливој Алановић: транскрипција
Исидора Бјелаковић: транскрипција
Жарко Бошњаковић: акцентовање
Вера Васић: техничка припрема рукописа
Гордана Драгин: транскрипција
Маја Марковић: превод резимеа
Драгана Радовановић: коректура
Данка Урошевић: транскрипција
Гордана Штрбац: коректура,
                  техничка припрема рукописа

САДРЖАЈ

Предговор	7
I Теоријско-методолошке поставке	11
<i>Ранко Бугарски</i>	
Теоријске основе урбане дијалектологије	13
<i>Љубиша Рајић</i>	
Градски говори	31
<i>Жарко Бошњаковић</i>	
Испитивање градских говора у Србији	47
II Теренска и експериментална истраживања	77
<i>Жарко Бошњаковић</i>	
Преношење акцената на проклитику у говору Новог Сада	79
<i>Исидора Бјелаковић и Маја Марковић</i>	
Послеакценатска дужина у говору Новог Сада	110
<i>Гордана Драгин</i>	
Дистрибуција послеакценатских дужина у језику медија	129
<i>Маја Марковић и Исидора Бјелаковић</i>	
Квантитет дугих посттониких вокала у говору Новог Сада.....	141
<i>Маја Марковић и Исидора Бјелаковић</i>	
Квантитет наглашених вокала у говору Новог Сада	148
<i>Дејан Средојевић</i>	
Експериментално-фонетско испитивање краткоузлазног акцента у новосадском говору – тонска компонента	159

Маја Стокин

Прозодијске особине морфолошких категорија у говору
старог Новог Сада 192

Дејан Средојевић

Акценат именица у језику водитеља-спикера новосадских
телевизијских станица 215

Милан Ајмановић и Миливој Алановић

Прозодијске одлике придевских видских
парова у говору Новог Сада 235

Жарко Бошњаковић и Данка Урошевић

Финалне вокалске групе -ао, -ео, -уо у говору Новог Сада 246

Жарко Бошњаковић

Фонема /х/ у говору Новог Сада 268

Снежана Гудурић

Прилог проучавању говора Новог Сада:
струјни сугласници [ж] и [ш] 287

Гордана Штрбац

Икавизми шумадијско-војвођанског типа у говору Новог Сада 297

Жарко Бошњаковић и Драгана Радовановић

Фонетске варијације у говору избеглица у Новом Саду 310

The speech of Novi Sad Volume 1: Phonetic characteristics (Summary) 339

Жарко Бошњаковић и Драгана Радовановић
(Нови Сад – Београд)

ФОНЕТСКЕ ВАРИЈАЦИЈЕ У ГОВОРУ ИЗБЕГЛИЦА У НОВОМ САДУ

САЖЕТАК. У раду се, с обзиром на психолошке (ставови појединца и средине), природне (узраст, пол) и социолошке (род, образовање, занимање) факторе, густину социјалних мрежа остварених у средини живљења (град, село) и рада, анализирају фонетске варијације (рефлекс јата, редукција вокала, вокалске групе *-ae-*; *-ao*, *-eo*, *-uo*; замене вокала, дистрибуција фонеме /x/, десоноризација финалних сугласника, јотовање) у говору колониста и избеглица из Босне и Херцеговине и Хрватске.

Кључне речи: српски језик, херцеговачко-крајишки дијалекат, шумадијско-војвођански дијалекат, фонетика, варијације, психолошки и социјални фактори промена.

1. Увод

1.1. У последњој деценији XX века хиљаде избеглица из Хрватске и Босне и Херцеговине нашле су уточиште у Новом Саду. Већина од њих се одлучила да се стално настани у овом граду. За њихово успешно уклапање у нову средину, поред трајног смештаја и радног места, веома је битна и њихова језичка адаптација или прилагођавање, будући да се њихов дијалекатски и стандардни идиом знатно разликује од оног у Новом Саду. Разлике се очитују на свим језичким нивоима, а најмаркантније су на лексичком и фонетском нивоу. Ми ћемо овом приликом анализирати углавном фонетски ниво. Наиме, анализираћемо утицаје психолошких, природних и социјалних фактора на јављање фонетских варијација у говору избеглица. Ове варијације могу се представити на два начина: статистички или помоћу знакова (+) и (-). Ако имамо прецизне статистичке податке, тада можемо израчунати индекс фреквенције, који представља нпр. однос броја дијалекатских примера и дијалекатских и стандардних помножених са сто:

$$\text{Индекс фреквенције} = \frac{\text{број примера који се анализирају}}{\text{укупан број примера (тражени + остали)}} \times 100$$

Ако немамо прецизне статистичке податке, тада ћемо направити импликацијску скалу или хијерархизацију промена (Јутронић-Тихомировић 1986: 21). Наиме, знаком (+) бележи се јављање неке промене или особине, знаком (–) њено одсуство, а ($\pm$) двојност и недоследност. Већи број једног знака код истог информатора указује на тенденцију промене у његовом идиолекту. Међутим, промене се могу представљати и бројчаним односом (3:1) или пак дескриптивно. У овом раду, због обимности грађе, нећемо израчунавати индекс фреквенције, али ћемо однос промена приказивати на остале наведене начине.

1.2. Степен језичког прилагођавања зависиће и од пола, узраста, временаведеног у новој средини, образовања, запослења, густине социјалне мреже у којој појединац живи и ради и сл. Јасно је да сви ови фактори делују узајамно и да је тешко одредити интензитет једног од њих. Ипак мислимо да пол у овом случају неће бити пресудан толико за прихватање нових идиома, јер ће то зависити првенствено од њихових амбиција, старости, образовања и сл. Међутим, примећено је да су жене склоније да промене свој идиом и да пређу нпр. на стандард (Рајић 1980-1981: 375).

1.3. Сматрамо да је варијабла узраст веома релевантна и да утиче на чување старих идиома, односно усвајање нових. Тако се очекује да је говор најстарије генерације скоро у потпуности очуван, говор средње да је у превирању, а оне која је рођена у новој средини и ту ишла у школу не разликује се углавном од идиома којим говоре староседеоци. Неки аутори сматрају да се потпуно прилагођавање може реализовати само на узрасту до 14 година (Јутронић-Тихомировић 1989: 53). Љубиша Рајић у свом истраживању констатује да „деца која чине другу генерацију уче језик од средине и не говоре говором својих родитеља“ (Рајић 1980-1981: 373). Слична запажања налазимо и у истраживању Милоша Московљевића спроведеног још 1921. године у Београду (Московљевић 1921: 134). Међутим, треба проверити језичку компетенцију најмлађих информатора чији су родитељи и бабе и деде дошли из Босне и Херцеговине и Хрватске. Наиме, код њих ипак очекујемо да поседују компетенцију препознавања и евентуално употребе говора њихових деда и баба, али само у фамилијарном кругу или у имитирању. Тачно је да деца уче језик од средине, али и у породици, нарочито од деда и баба који их често чувају док су мали.

1.4. Времеведено у новој средини не утиче битно на промену језичких навика код најстарије генерације. Међутим, код средње генерације и оних који су дошли млађи, дужина боравка у новој средини требало би, у садејству са осталим факторима, да утиче на брзину и интензитет прилагођавања.

1.5. Густину социјалне мреже посебно треба довести у везу са местом живљења и запослења. Наиме, ако су избеглице у колективном центру и без посла, а још и старе и слабо иду у град, њихова упућеност једних на друге утицаће на чување донесених идиома. Компактност старих језичких навика биће разбијена животом у селима, а нарочито у већим градовима. За Војводину би било интересно испитати какве идиоме усвајају избеглице у вишенационалним срединама, а нарочито у селима где већину чине Мађари, Словаци, Румуни, Русини. Такође би требало утврдити ставове према језичким навикама избеглица и ових староседелца, будући да они у ствари показују однос према групи, а не само према језику (Бугарски 1996: 97). Овде би негативни ставови према језику, тачније према групи били условљени страхом за национални идентитет и територију на којој је нека мањина била доминантна. У срединама где живе пак Срби анимозитет може бити мотивисан економским разлозима, будући да је већа конкуренција за радна места којих у овим кризним временима и онако нема. На значај економских разлога у стварању конфликтних ситуација указује и Т. Петровић (2002: 238). Она указује на још један моменат који, у овом контексту, није толико релевантан као економски, а тиче се ставова и Срба и Хрвата у односу на употребу екавског и ијекавског изговора јата (Т. Петровић 2002: 238, 2001: 99-101). Будући да српски стандард има и екавску и ијекавску варијанту, домороцима стога не смета овај други изговор у говору избеглица. Међутим, Хрвати који имају стандардизовану само ијекавицу, екавски изговор доживљавају као српски и имају негативан став.

1.6. У литератури је већ указано на утицај занимања и места запослења на језичко прилагођавање. Тако је примећено још почетком прошлог века да конобари из Срема, Бачке и Баната «брзо почну да говоре нарочитим београдским `келнерским` језиком (Московљевић 1921: 134). Радници са Косова, запослени у једном грађевинском предузећу у Београду, напустили су дијалекатске облике 3. л. мн. презента када су почели да учествују у самоуправљању (Јовић 1976: 734). Дакле, жеља и амбиција да се успе на пословном и приватном плану утицаће на брзину језичких промена. У раду би требало да утврдимо у којим занимањима, на којим местима избеглице, ради практичних импликација, обавезно мењају код. Такође би требало проверити која је карактеристика њиховог језичког понашања у комуникацији са староседеоцима. Тако Т. Петровић (2002: 241) истиче да се употреба новог идиома или неког од његових елемената, екавице нпр., подразумева у просветним установама, у продавници, у аутобусу, у комуникацији са надређенима. Због свега овога избеглице имају веома активан однос према језику, будући да морају да воде рачуна о избору

кода. Њихово језичко понашање се обично карактерише језичком несигурношћу.

1.7. На промену језичких навика избеглица свакако утиче став појединца према властитим идиомима и онима који се користе у новој средини. Неким информаторима је од свега што су имали сада само остао њихов језик/говор, преко којег желе да очувају свој идентитет, везу са местом њиховог порекла, са традицијом и породицом. Још су израженији ови мотиви код избеглица у Словенији (Т. Петровић 2002: 239). Међутим, и средина својим негативним ставом према идиомима којима се служе избеглице може да изазове тежњу ка њиховом напуштању или револт да их упорно употребљавају. Неки аутори (в. код Т. Петровић 2002: 237) истичу да контакт две језички различите групе обавезно доводи до конфликта, нарочито ако је једна од њих бројнија. Овде бисмо додали да се подразумева и аутохтоност те бројније групе, која од придошлица очекује да се језички прилагоде новој средини ако желе да остваре друштвени напредак. Да би се избегао конфликт, неразумевање, непријатности, али и обезбедило напредовање у послу, појединац усваја идиоме средине, а своје употребљава у кругу исте социјалне групе. У овом другом случају, стандардни, дијалекатски или разговорни идиом којима се раније служио у средини из које је дошао добија тајни/прикривени престиж (Бугарски 1996:106) и користи се у контакту са носиоцима истих идиома, са «земљацима».

1.8. Такође би требало утврдити шта избеглице у новом идиому који треба да усвајају негативно вреднују, шта никако не могу да прихвате, а шта су најпре напустили и на ком нивоу. Очекујемо да се најпре мења лексика, будући да она може да доведе до шума у комуникацији због негативне конотације (уп. *крех*, *колодвор*). Најупадљивије црте неког језика или дијалекта могу се јавити и на другим језичким нивоима. Они су маркери разлика те се најпре повлаче у сусрету са другим идиомима (Labov 1976: 324-325), будући да је прилагођавање у комуникацији један од универзалних психофизичких процеса (Trudgill 1986: 161).

1.9. Грађу смо скупљали неусиљеним интервјуом, тј. испитанику смо дозволили да прича своју животну причу. Детаље из њихових биографија користимо у тумачењу језичких промена. Нисмо инсистирали на њиховим ставовима о језику и пријему у новој средини, али смо у спонтаном разговору, у виду њихове исповести, добили и те веома значајне податке. Информатори су подељени у неколико група. Најпре се водило рачуна о њиховом пореклу, тј. области из које су колонизовани или избегли, што је у вези и са типом њиховог идиома. Такође, трудили смо се да у истој породици испитамо по једног представника најстарије, средње

и најмлађе генерације, а при том смо водили рачуна о полу, образовању, запослењу и густини социјалне мреже у којој учествују. Дакле, у раду смо анализирали говор колониста, али и избеглица из бивших република заједничке државе.

2. Анализа

ИНФОРМАТОРИ ПОРЕКЛОМ ИЗ БОСАНСКЕ КРАЈИНЕ,¹ ЛИКЕ И КОРДУНА

2.1. У овој групи налазе се досељеници и избеглице из Босанске Крајине, Лике и Кордуна. Из Босанске Крајине је породица Ш., чији је најстарији члан И1 (1925) колонизован из околине Дрвара 1946. године у Бачки Јарак, из којег више није никуда одлазио. Завршио је само један разред основне школе и све време се бавио пољопривредом, а радио је и у задрузи као физички радник.

И2 (1949) је кћерка И1. Основну школу је завршила у Бачком Јарку, а трговачку у Новом Саду, у којем живи од 1967. године, с тим да је стално одлазила у родно село, будући да јој је кћерка тамо одрасла, а потом се бринула о старим родитељима.

И3 (1971) је кћерка И2 и унука И1. Рођена је у Новом Саду, али је прве четири године живела са бабом и дедом у Бачком Јарку. Основну школу и гимназију завршила је у Новом Саду.

Следећи информатори су чланови породица које су избегле из Босанског Петровца. Најстарија је бака И4 (1936), рођена је у Меденом Пољу, удаљеном четири километра од Босанског Петровца, а овај тринаест од Бихаћа. Завршила је основну школу у Босанском Петровцу. Није била запослена, а у свом селу је живела до 1995. године када се преселила у Нови Сад. Задовољна је новом средином.

И5 (1957) је сестричина И4. Рођена је у Бихаћу, где је завршила основну и средњу школу. Ту је радила као службеница у мешовитој радној средини, где су јој неки од претпостављених били муслимани али и Срби. Када је почео рат, сели се у Петровац на кратко, а 1995. године у Дервенту. У Новом Саду је тек од 2002. године, где ради као трговац.

И6 (1986) је кћерка И5, рођена у Бихаћу. Због рата са родитељима иде прво у Босански Петровац, а затим у Дервенту, у којој је завршила основну школу. Гимназију је завршила у Новом Саду, где студира технологију.

¹ Богату грађу за досељенике из ове области налазимо у дипломском раду *Социолингвистичка адаптација досељеника из Босанске Крајине на фонолошком нивоу* студенткиње Татјане Марковић. Рад је рађен под руководством др Гордане Драгин у току 2006.

Из околине Оточца (Лика) имамо два информатора, супружнике И7 (1958) и И8 (1960). Супруг је завршио вишу школу, а супругу је трговац. У Нови Сад су дошли 1998. године. Овде су већ имали рођаке и баве се услужном делатношћу. Нови Сад им се веома допада и кажу да су се и деца лепо уклопила у нову средину.

Из Плашког (Кордун) имамо краћи транскрипт говора једне професорке (хрватско)српског и латинског језика, И9 (1951), која је дошла у Нови Сад 1992. године, где је сада запослена у својој струци.

2.1.1. У идиолекту најстаријег информатора, И1 (1925) доминирају (и)јекавизми (*вријеме, дијетије, Нијемац, млијeko, цијелу, лијетио, нијесмо, одијела, подијелили, снйјег, сйјено, дднйјети, двйје, лйјеио, мйјеша, малије, шйерейније, вёлкијем, већијем, свдјије; дјевдјка, дјецџ, дјечак, ијесме, ијевџмо, дбјесџ, сјећам се; љетиш, љетини, љџбу, ирдџећа, идсџедица, љевдјке, нйје, нџе, љџе је, љџли, дсџко*). Примери са једно-сложним рефлексом дугог јата потврђује његово западнобосанско порекло: *дјетије, ойредјелили, подјелџли, сјџџе, сјџено, љвјек*. У његовом говору забележени су и икавизми типа: *нџ смијем, жйјивили, ожйјивили, врџдило, вдџлио; љсио, дднйјо; сикиру*. Икавизме типа *живили, сикира* подржала је и војвођанска средина. Забележено је и неколико примера са екавским изговором јата, вероватно прихваћеним у новој средини: *љџбац, љџба, дџевдјке, дџевојачка, дџџа, дџџак, бџлу, лџву, Немачке, Нџмџи, месџџи, џџело врџме, дшџерали, идбџџе, нџџде*. Понеки екавски облик могао је бити и донесен из родног краја (Дешић 1976: 116-121). Очигледно је да су неки екавизми *леџац* усвојени у интердијалекатској комуникацији, а други посредством стандарда и деце која су се школовала.

У идиолекту његове кћерке, И2 (1949), ијекавица је доследно замењена екавицом, будући да се овде школовала, да живи у Новом Саду и да је све време радила као трговац. Тако код ње бележимо и примере типа *жйјевели, жйјевџла*. Њена кћерка, И3 (1971), будући да је студирала српски језик, као и то да су јој родитељи² већ прешли на екавицу, у свом говору нема ни трагова ијекавског изговора. Дакле, видимо да је на овом језичком нивоу дошло до смене кода већ у другој генерацији колониста под утицајем социолингвистичких фактора. Наиме, на избор екавице утицао је систем образовања на екавском стандарду, социјална мрежа у којој је живџла и радила након прџласка из Бачког Јарка у Нови Сад, а нарочито занимање.

Иако је И3 као дете живџла код бабе и деде у Б. Јарку, у њеном говору, будући да добро познаје стандардни српски језик, који је и студирала у Новом Саду, нема ни трагова од ијекавице.

² Отац јој је из Љџштанског.

2.1.1.1. Другу групу информаторки чине три генерације избеглица из околине Босанског Петровца. У говору И4 доминирају ијекавизми (*сѝјѣно, цвѝјѣће, снѝјѣџ, лѝјѣѝо, љвѝјек, дѝнијѣла, вѝјничкијѣ, мрѝвијѣ, ѝдѝзнаѝијѣ, рѝњенијѣ, ѝѝјѣма, вријѣме, нијѣсам, разлијѣвало; бјѣжиѝе, бјѣжѝали, ѝзбјѣћи, дјѣцу, мјѣсѝѝо, мјѣсѣѝи, ѝјѣшке, ѝјѣвале, дјѣвѣр, дјѣвѣруша, дјѣвѝјка, цјѣдило, сјѣди; ље, хљѣб, вѝлѣла, нѝсѣкѝа*). Као и у говору И1, једносложни рефлекс дугог јата сугерише њено западнобосанско порекло: *разлјѣвало, сњѣџ, ѝримјѣѝило*. И у њеном говору јављају се икавизми уобичајни за говоре херцеговачко-крајишког дијалекта: *сѝјали, дѝнијѝо, дожѝвила, ѝрежѝвила, вѝл"ла, вѝд"ла, излѣѝи"ли*. У њеном идиолекту ретки су примери са екавским изговором јата: *сѣћѝам се, лѣбаѝ, двѣ, вѝдела*.

У говору средње генерације избеглица И5 јављају се дублетне форме, при чему је донесени изговор дугог и кратког јата знатно чешћи. Тако, бележимо следеће ијекавске форме: *ѝоријѣклом, ријѣка, млијѣко, вријѣме, дијѣѝе, бијѣло, цијѣлу, ѝодијѣлила, ѝромијѣнио, цијѣвѝи, лијѣчѣња, рѝјѣч, вѝјѣнци, цвѝјѣѝи, двѝје, лѝјѣѝи, мѝјѣњѝам, љвѝјек, ѝрѝје, ѝдмијѣѝа; нѝмјѣѝиѝаја, свјѣѝискѝѝ, ѝдје, мјѣсѝѝо, дјѣвѝјка, сјѣћѝам, дјѣѝиѝњсѝѝва, дјѣѝе, дјѣда, дјѣвера, мјѣсѣѝи, смјѣсѝѝила, вѝдјѣла, жѝвјѣли, сјѣдѝи, бјѣлѝину, сјѣдѝѝ, у ѝзбјѣѝлиѝиѝву, ѝзбјѣѝли, ѝзбјѣѝличкѝи, вјѣровѝали; хљѣб, у мљѣкару, нѝлѣѝиѝа, вѝлѣла, мљѣо*. Као и други старији информатори из Босанске Крајине и средња генерација чува рефлекс *је* на месту дугог јата: *љѣска, мљѣко, лѣѝо, лѣѝѝѝ, снабѝдјѣвала, у дјѣлу*. И код ове информаторке се икавизми јављају у познатим категоријама: *вѝл"ла, сѝјала, смѝјала*. Иако је дошла у Нови Сад тек 2002. године, због чињенице да је млађа и да ради као трговац, тј. да је стално у контакту са грађанима нове средине, у њеном идиолекту знатно је више екавизама (*дѣчко, са дѣчкѝима, деѝиѝњсѝѝва, дѣда, чѝвек, врѣме, бѣлу, ѝрѣ, свѣћу, слѣдѣће, лѣѝи, ѝсѣћѝај, сѣћѝам се, ѝвде, жѝвѣла, дожѝвео, вѝлѣла*) него у говору И4, њене рођаке, која је дошла још 1996. године, али није интензивно укључена ни у једну социјалну мрежу која би могла утицати на њен идиом.

Најмлађа информаторка И6 труди се да употребљава екавицу, будући да је због тога имала неугодности у школи. Примери са (и)јекавским изговором (*цвѝјѣѝи, лѝјѣѝи, љвѝјек, двѝје, вријѣме, мијѣњѝале; ѝдје, ѝзбјѣѝли, ѝзбјѣѝавање, ѝјѣвали, ѝјѣсѝиѝу, ѝсјѣћѝали, вјѣровѝиѝи, вјѣровѝала, освјѣѝиљѣња, хиѝјѣла, вјѣжбе, мјѣсеѝ; лѣѝѝо, лѣѝѝи*) забележени у знатном броју, али ипак мање у односу на говор мајке, И5. Ретки су икавизми типа: *зѝсмијѣмо, исмијѝава, вѝлио, вѝл"ла, свѝдио, порѣд; вѝлѣла, вѝдела, жѝвѣла, дожѝвѣла, сѣдѣли, свѝделѝо*.

лїводу, лїводе, їдло, чїїови дан. Као што видимо, обично је то неакцентован вокал (Дешић 1976: 34).

2.1.5. У говору И1 и И4 група *-ае-* своди се на *-е-*, што је у складу са стањем у крајишким говорима (Дешић 1976: 80-81): *їрїнїсїї, чїїрнїсїї, їїїнїсїїоџ, седїмнїсїї.* У говору И2, кћерке И1, ова група даје *-ај-* (*једанїјсїї, дванїјсїї*). И3, будући да добро познаје норму, јер је студирала српски, у свом говору употребљава стандардне облике: *їїїнїаесїї, їїснїаесїї.* У говору И5 и И6, средње и најмлађе генерације избеглица која је у Новом Саду тек од 2002. године, среће се велико шаренило фонетских реализација групе *-ае-*. Ту су дијалектизми из родног краја (*једанїсїї, їїїнїсїї*), разговорне (*дванїјсїї, їїїнїјсїї*) и стандардне (*једанїаесїїоџ*) форме у новој средини. У говору И7 чешће су форме на *-ај-*: *дванїјсїї, чїїрнїјсїї, їїїнїјсїї* од оних у којима је изостала девокализација поствокалног *једанїаесїїи*. Први фонетски ликови типични су за говор родног краја (Драгићевић 1986: 75-76), а други је одлика стандарда.

2.1.6. Код свих информатора обично се сажимају финалне вокалске групе, што је одлика и дијалекатског и разговорног идиома, с тим што је ова појава чешћа код старијих и мање образованих информатора. Код најстарјих информатора из Крајине вокалска група *-ао>-о* чешће се своди на *о*, него на *а*: *бџо се, дїџо, дїишио, їдрїсїїо, уїїсџо, исїїсџо, дїсџо, їмџо, изџлџџо, їсїїо, нїїџо; ддїшї И1; ддїшџо, дїишиџо, сїїудїрџо; дїишиї (3х) И4.* Исту судбину имају и вокалске групе *-ео, -уо*: *їдџџо, їџџо; сїїїнџо, їдџїнџо И1.* Под утицајем стандарда веома ретко се чују и несажете групе: *їмао И1.* Овакви су облици у односу на сажете чешћи код И2, кћерке И1, која је радила као трговац у Новом Саду: *захїїївао, їмао, їџрао, мџгао, їдсао, їрџїао, ддїшао, дїїїао, ддвезао, дїишиао, їдзвзао, їрїїшао, дїїїао, дсїїајао, дрїжао; їдїео, їдчео,* поред: *ддїшџо, закїїїевџо, їмџо, їишџо, мџџџо, їїїознџо, зїїїекџо, дїишиџо, ддчџџо.* У говору брачног пара из околине Оточца, И7 и И8, доминантне су сажете групе (*їдсџо, ддїшџо, їишџо, їдшџо, снїшџо, нїшџо, їїїїџо, размїшїљџо снїџо, улїџо, свїџџо, рџџџо*), а несажете су спорадичне (*їдсао, ддїшао; їдџџо*). Стиче се утисак да је у говору И5 скоро изједначен број примера са сажетим и несажетим финалим вокалским групама: *їдсџо, ддїшџо, наддїшџо, їишџо, дїишиџо, дсїїџо, сїїрїемџо, сїїїекџо, мџџџо; їїрџо;* поред: *їдсао, вїїїровао, ддїшао, їмао, жвїакао, зїїїлакао, дсїїао, оїїкуїїїїїао, їрїїчао; їдџџо.*

Међутим, код оних који имају лингвистичко образовање и уопште високо образовање приметили смо да се углавном труде да избегну колоквијалне варијанте ових вокалских група. Тако су код њих знатно чешћи несажети облици: *вїїакао, врїїао, дїишиао, їддїџао, їїшїїао, рїїакао,*

смáӣпрао, ӯӣицао, ӯжíвао, сèдео; поред ӣдсо, д̄ӣишио И3; *д̄д̄шао, ӣмао, ч̄ӣӣао; ӯзео, ӣд̄чео; кр́енуо; поред ӣм̄о* И6; *ӣмао, ч̄ӣӣао, д̄д̄шао; ӣд̄чео, ӯзео; кр́енуо* И9.

2.1.7. У говору информатора из Хрватске И7, И8 и И9 није сачувано финално -л у примерима типа *пепел, сол, топал*.

2.1.8. Фонема /х/ обично се губи у говору старијих и мање образованих и то у свим позицијама, али недоследно, тако код И1 налазимо: *л̄ѣбац, л̄ѣба, а̄јде, а̄јмо, ѣкла, ѣклање, д̄ће; ӣд̄ваӣала, в̄аӣали, ӯваӣли; св̄д̄јӣје, д̄д̄м̄а; поред чувања х̄а̄љине, х̄ӣљаду, х̄ра̄ну, х̄ӣѣла, аӯӣомех̄ан"чара, на в̄рх*. Слично стање налазимо и у говору најстарије информаторке из Крајине И4: *л̄ѣбац, ал̄ал"ла, а̄јде, ѣклам, ѣклале, д̄ће, р̄учн̄и, д̄д̄сӣа ӣд̄знаӣӣје, д̄д̄м̄а, на в̄р, с̄ӣр̄а, поред: х̄л̄ѣб, х̄ѣклам, с̄н̄аха*. И2, с обзиром на то да живи у Новом Саду и да је радила као трговац, трудила се да у интервјуу чешће употребљава фонему х: *х̄ӣљаду, х̄л̄ѣба, х̄д̄ће, х̄ӣѣо, х̄ӣѣла, к̄ӯхӣњу, ӣр̄ихваӣӣо, ӣр̄ихваӣили, ӯхваӣили, зах̄ӣѣв̄о, с̄ӣр̄аховали, д̄д̄мах, од н̄ӣх, из ӣӣх, св̄д̄јих, н̄ѣгових, поред: д̄д̄ма*. Слично стање налазимо и у говору И5, која је живела у граду и муслиманској средини, где је обично чување фонеме /х/: *х̄л̄ѣб, х̄ӣљада, х̄ра̄на, Хр̄ва̄ӣа, ӣс̄ихолошке, с̄ӣр̄ах, из с̄ӣр̄аха, к̄д̄д̄ н̄ӣх, д̄с̄ӣалих, поред н̄ӣ, иза н̄ӣ, од м̄д̄ј̄и, р̄исхладн̄и, д̄д̄м̄а*. Такође можемо рећи да се ни говор најмлађих информатора не разликује много од средње генерације, тј. и у њиховом идиому чешћа је употреба фонеме/х/, тако се код И6 јавља: *х̄ѣмија, х̄л̄ѣба, х̄ӣѣли, хладов̄ина, ӣѣхничко, ӣӣха, сх̄ва̄ӣила, од љ̄авних, д̄д̄мах, б̄ӣх, св̄д̄јих, н̄ѣких, ӣӣх, ӣд̄след̄них, св̄д̄јих, м̄д̄јих; х̄ѣмију, х̄а̄љину, х̄ӣѣла, ӣр̄ихва̄ӣе, ӣѣхнол̄д̄ѣӣја, ѣлек̄т̄роӣѣхничке, марӣхӯана, др̄ӯѣих, д̄д̄б̄рих, љ̄убавних, л̄ѣӣх, ӣх, поред св̄а̄ӣила*. И информатор из Лике и информаторка са Кордуна прикључују се средњој и млађој генерацији који употребљавају фонему /х/, И7: *х̄ра̄на, Хр̄ва̄ӣа, Хр̄ва̄ӣӣма, Хр̄ва̄ӣиска, х̄ӣљада, х̄ӣљаде, ӯхваӣила, ма̄хом, ӣѣхника, али и: а̄јде, д̄ћеш, д̄д̄ма; И9 х̄ӣљада, х̄ва̄ла, ѣр̄ах*. Само код ове последње информаторке јавља се х и у позицији где је у српској варијанти уобичајено в: *ск̄ӯхала*. Иначе, у овој позицији је обично в: *к̄ӯв̄а, к̄ӯвала* (И4), *ск̄ӯвам, к̄ӯва̄ња, к̄ӯварицама* (И2), *к̄ӯв̄амо, ск̄ӯв̄ам, д̄ӯв̄ан* (И5); *к̄ӯв̄а̄ња* (И3).

Бележимо и примере замене фонеме /х/:

а) са к односно г: *д̄р̄к̄ӣа̄ла; ӣк; ѣр̄а̄ковск̄ӣ д̄д̄р̄ѣд* (И1);⁴

б) са в: *р̄ӯво* (И4);

⁴ У говору информатора из Хрватске не налазимо примере типичне за хрватски књижевни језик типа *кемија, хирург*.

в) са ј: *снаја* (И4). Међутим, у говору И5 бележимо и пример *кíхали*, обичнији за западније говоре.

2.1.9. Интересантно је да ни код најстаријих информатора И1 и И4 нисмо забележили губљење фонеме /j/ у иницијалној позицији, тако обично у западнобосанским ијекавским говорима (Дешић 1976: 147-148).

2.1.10. Само код двоје информатора из Хрватске И7 и И9 уместо групе *ит* јавља се *ћ*, што је норма хрватског језика: *дйћина*, *удйће*.

2.1.11. Код двоје најстаријих информатора из Босанске Крајине спорадично се могу срести примери са потпуном десоноризацијом, што је типично за југозападнији део западнобосанских ијекавских говора (Дешић 1976: 194-198): *ра́зрей*, *на́рой*, *кукѹрус* (И1); *кай* *бацају*, *кай* *је*, *сѹй* *ми* (И4).

2.1.12. У овом параграфу желимо да укажемо на проблеме и конфликтне ситуације које су избеглице имале. Наиме, интересује нас да ли су сви узрасти изложени овоме и на којем језичком нивоу изазива шум или конфликтну ситуацију.

2.1.12.1. Непријатностима су најчешће изложени ученици у првим контактима са одељењем. О томе нам сведочи казивање И6: *Ддшао је сѹйѹмбар, уйисала сам дрѹѹи ра́зред срдње шкѹле за дйшйу ѡмнѹзију. Кад сам ддшла у ѹѹај ра́зред, бйло ми је јѹко нѹријѹно, јер су ме свй ѡлѹдали, као ддшла је из Бѹсне, вйди кѹко ѹрйча, чак су ми се знѹли и рѹѹѹи. Ймала сам чак ѹѹр неѹѹѹносйи у шкѹли, ѹѹ у ѹѹѹѹку, зайѹ шйѹ ме нйсу ѹрйхвайшйли збоѹ мѹѹ наѹласка. Чѹк јѹдан дрѹѹ, Мѹѹѹ ѹребѹѹио ми је да се нѹ кѹже цвйјѹи неѹ цвѹй. Дакле, конфликтну ситуацију је изазвао нагласак и ијекавица.*

Из следеће констатације могли бисмо закључити да је њој било ближе латинично писмо и абецеда: *А мйслила сам чѹк кад дѹѹем у ѹѹ шкѹлу да ће ме ѹййѹѹи, као ѹјде нам се ѹрдѹсѹѹѹи ѹѹ ѹу јѹ мѹраййи од а до ж.*

Конфликта је било и са појединим наставницима који нису очекивали ијекавицу или, пак, доследну употребу једног од два изговора: *У сѹвѹри ѹрофесѹриѹа фйзике јѹдном кад нйсам бйла на чѹсу кѹд нѹ, рѹкла ми је ... рѹкла је као зайѹ шйѹ смо кѹнйрѹлни ѹйсали, ѹѹ сам јѹ на јѹкавиѹи ѹйсала, ѹѹ је рѹкла - Је се ѹѹ дна мѹни рѹѹа. Међѹѹим, слѹдећи чѹс кад сам ддшла, ѹййѹала је - је л ѹй ѹѹ ѹѹѹко, је ли рѹѹѹи се. Реко, јѹ, реко, ѹѹшйѹ сам ѹз Боснѹ јѹ ѹѹѹко ѹрйчам. Й днда, као нйје вјѹрѹвала, ѹѹѹко. Й ѹрофесѹриѹа ѹѹѹѹѹѹије ми, ѹсѹѹ, рѹкла зайѹ шйѹ сам ѹѹмијѹшала. Пйсала сам на јѹкавиѹи, а рѹкла сам нѹку рѹч на ѹкавиѹи. Рѹкла ми је, као - дѹ се одлѹчи, или јѹдно или дрѹѹѹ. Пошйѹ сам јѹј рѹкла да сам ддшла ѹз Боснѹ, и дна је рѹкла*

ја, као -И ја сам дошла давно, ја – реко ја сам дошла сада. Није ми могла вјеровати.

Непријатна искуства су је водила у изолацију, која отежава учење новог идиома: *У почетку ми је било јако тешко да се уклопим у њихово друштво. И сјетла сам како онда ради рџа у дворишту зато што сам морала бити у школи. Нисам чак имала ни заједничке шеме, ни ништа са њим девојкама.*

Мајка јој није саветовала да мења донесен идиом, већ да игнорише примедбе а прихватање и промена ће доћи временом и сама по себи: *Ти си луда што долазиш да те мистерија, немом да ни обраћаш јако на ње.*

Након извесног времена схватила је да није више предмет интересовања: *и не ледају ништа и не обраћају јако, после екскурзије у шетњу разреду кад смо били у Прили и Бечу јако сам се зближила са њима. И с њим друштвом сам била на екскурзији. И после ње екскурзије, у сави насјавили смо дружење. Тако се проширило њихово познатиство и насјавили се друштво и излазили у „Двориште“.* Укључивање у нову социјалну и говорну мрежу утицало је на брже прихватање урбаног идиома.

2.1.12.2. Старији информатори указују како су са променом места боравка морали да мењају и инвентар лексема. Тако И5 прича: *Кад нас у Босни кажу њеке, овде кажу ћурке, а у Дервенту кажу бибје. Како сам се сел"ла, њако сам и појим"ла ње различите рјечи у своме двору.* Сличне проблеме истиче и И2 која прича: *Била је нека дрвена шетња која је била обрађена са самим дрветом. То дни зову њако, а њо је ходник као.* Информаторка верује да њеној саговорници прва лексема није позната, будући да је везана за Љештанско (околина Бајине Баште), те је појашњава стандардном речју *ходник*. Исту стратегију, тј. замену дијалекатске лексеме стандардном, али уз метајезички коментар, користи и И5 у примеру *Нисмо имали ни џерме, квасца што се каже.*

2.1.12.3. Будући да информаторке И5 и И6 у Новом Саду бораве тек од 2002. године, не изненађује знатан број лексема покупљених током њихових мењања места боравка (Бихаћ – Босански Петровац – Дервента – Нови Сад). Тако је И6 у интервјуу спонтано употребљавала и лексеме обичније у хрватском стандарду: *џерме, њачале, њојнос, њојоме, њворница.*

Табела 1: Тенденције промена у говору избеглица и колониста из Босанске Крајине, Лике и Кордуна

информатори	И1	И4	И2	И9	И5	И7	И8	И3	И6
промене	1925.	1936.	1949.	1951.	1957.	1958.	1960.	1971.	1986.
č>(и)је	+	+	-	+	±	+	+	-	±
ред. вок.	+	+	±	±	±	±	±	-	±
o>y	+	+	-	-	-	-	-	-	-
a>o	+	+	-	-	-	-	-	-	-
ae>e	+	+	-	/	+	-	/	-	+
ae>aj	-	-	+	/	+	+	/	-	+
ae>ae	-	-	-	/	+	+	/	+	+
ao>a	+	+	-	-	-	-	-	-	-
ao>o	+	+	±	-	±	±	±	-	-
x>ø	+	+	-	-	-	-	/	-	-
x>к	+	+	-	-	-	-	-	-	-
десон.	+	+	-	-	-	-	-	-	-

2.13. На основу ове табеле, али и свега досад реченог, можемо закључити:

а) да се резултати појединих промена поклапају углавном у говору најстаријих информатора (И1 и И4);

б) да се углавном исто дешава и у говору треће генерације колониста (И3), нарочито ако су високо (лингвистички) образовани;

в) да се неке појаве, као што је редукција вокала и ијекавизми, јављају скоро код свих информатора, али са различитом фреквенцијом;

г) да су у интервјуу информатори средње и најмлађе генерације употребљавали фонему /x/, будући да се њено изостављање доживљава као одраз простог говора;

д) да су несажети облици финалних вокалских група типични само за говор најмлађих информатора или оних којима је српски језик струка, док најстарији имају само сажете, а средња генерација и једне и друге, често у различитом односу;

ђ) да је време боравка проведено у новој средини, без обзира на узраст, утицало на степен адаптације, тј. да је каснија година доласка пропорционална са јављањем већег броја варијација у говору избеглица (И5 и И6, И7);

е) да су у језику избеглица или колониста присутне обично дијалекатске особине родног краја, стандардне и разговорне особине језика нове средине;

ж) да је поред дијалекатског порекла релевантна и чињеница којем су стандарду информатори били изложени, уп. говор И9 и И6;

ИЗБЕГЛИЦЕ ИЗ МОСТАРА

2.2.1. У говору мајке И10 доминирају ијекавске форме (*иџмијѣшам, ѡднијѣшии, ѡдразѡмијѣвѧ, замијѣсий, дијѣѣше, ѡромијѣнио, ѡѡјѣло, ѡрије, ријечи; дјеца, ѡдје, ѡвдје, ддѡијерѧ, мјѣсийо, свѣѣѡла, вјѣровѡѡно, сјѣдѡ; ѡѣѡѧ, ѡѣѡѡ, ѡѣ*), али и икавизми типа (*ддѡнио, дѡѡ*). Забележена су само два екавизма *вдлела, ддле*. И за говор И11 можемо констатова-ти да није екавизиран. Тако се код ње јављају скоро доследно ијекавске форме (*вријѣдѡѡ, сијѣкѡѡ, снѡјѣѡѡ, ѡрије, ддѡнијѣла, ддѡнијѣѡѡ; дјеца, дјѣлујѣ, сјѣдѣмо, ѡдје; ѡѣѡѡ, ѡѣѡѧ, ѡѣкарка*), али и икавизми типа (*ддѡнио, вѡдѡѡѡ, смѡјѣм се*). Само су три примера са екавском заменом јата (*лѣѡѡѡс, ѡвде, вдлела*). Трагове једносложног дугог јата, обичног у говору Мостара (Пецо 1983: 227), срећемо и у говору информаторки: *снѣѣѡѡ, ддѡѣла*.

2.2.2. У говору обе информаторке бележимо примере са делимичном редукцијом високих вокала: *разв́ал"ли, рáд"ла, скр́а"ла, свр́аи"ла, исй́дй"ла, шóљ"ца; крén"ла, (И10) и й́рй"ку, кв́ал"лейна, нàв"кла, сй́ейен"це уклдййла (И11)*. Спорадично се срећу примери у којима је ова промена изостала: *рáзлика, й́рдвйрла (И10); обй́лазила (И11)*.

2.2.3. И И10 и И11 сажимају вокалске групе *-ae->-e-* (*йе̋й̋н̋е̋с*) и *-ao->-o* (*й̋о̋с̋о̋*).

2.2.4. И у погледу једначења два пара африката говор И10 и И11 не разликује се, тј. обе уместо *ћ* и *ђ* употребљавају *ч* и *џ*: *з̋а̋ш̋и̋й̋ч̋е̋на*, *к̋џ̋чу*, *й̋о̋ к̋џ̋ча̋ма*, *в̋џ̋чу*, *й̋й̋р̋џ̋че*, *н̋џ̋чу*, *к̋р̋џ̋че*; *р̋џ̋а̋и̋ци*, *р̋џ̋е̋на*, *џ̋а̋ка*. Међутим, изненађује једначење у правцу тврдих африката (*ч* и *џ*), будући да се у Мостару, у време Пециних истраживања (1953), ово једначење сводило на *ћ* и *ђ* код муслимана али и у говору православаца, који су донекле осећали разлику између њих. Иако је тада речено да ова појава није експанзивана (Пецо 1983: 248) и да је након тридесет година од првих испитивања сачувана разлика између два пара ових африката (Пецо 1983: 281), ми пак у говору Срба из Мостара бележимо само *ч* и *џ*. Очигледно је ова промена узрапредовала, али у другом правцу од стања у говору муслимана. Да би се утврдило да ли је ова промена условљена психолошким или социјалним факторима, требало би обавити шира истраживања, како са већим бројем избеглих Срба тако и са муслиманима и Хрватима у Мостару.

2.2.5. С обзиром на доследну употребу фонеме */x/* у урбаном идиому Мостара, не изненађују примери са њом у говору обе информаторке и у новој средини: *х̋а̋ј̋де*, *к̋џ̋х̋ам*, *й̋д̋и̋кӳх̋ала* (И10) и: *на̋ в̋р̋ху*, *од̋ дух̋а̋на* (И11). Фонетизам лексеме *кафа* може бити маркер националног порекла говорника. Код обе информаторке користи се српска варијанта *кафа*, а изостаје *кахва* и *кава*.⁵

2.2.6. Информаторке су такође свесне лексичких разлика између средине из које су дошле и у којој се сада налазе: *К̋о̋д̋ н̋а̋с̋ в̋џ̋е̋й̋а̋р̋ й̋џ̋и̋ш̋е̋*, *й̋и̋д̋ сӳ й̋и̋й̋ д̋и̋н̋а̋р̋ски̋ в̋џ̋е̋й̋ро̋ви̋*, *д̋ни̋ й̋џ̋и̋ш̋џ̋*, *а̋ о̋в̋д̋је̋ д̋ӳва̋ј̋ӳ*.

2.2.7. Дакле, можемо закључити да у говору И10 и И11 није дошло до промене језичког кода, осим факултативних и ретких екавизама и нередуковања вокла.

ИЗБЕГЛИЦЕ ИЗ СЛАВОНИЈЕ (НАШИЦЕ, ОСИЈЕК, БОРОВО)

2.3. Из ове области анализирали смо говор седморо испитаника. Међу њима су и чланови две породице коју чине родитељи и деца. Прва је из Осиека и чине је мајка И12 и кћерка И13. Доселиле су се у Нови Сад 1991. године. И12 завршила је средњу економску школу и радила је у банци у Осиеку, а овде је незапослена. И13 студира права у Новом Саду.

⁵ У вези са овим је и позната анегдота у којој гост, не знајући националност конобара, употребљава све три варијанте, будући да му овај одбија сваку поруџбину. Међутим, разлог неприхватања поруџбине није националне природе, већ практичне. Наиме, у кафани није било воде.

Друга је из Нашица и њу чине отац И14, мајка И15 и кћерка И16. И отац и мајка су завршили средњу занатску школу у Осијеку. Отац је радио као конобар, а мајка као фризерка. Доселили су се у Бођане 1997. године, где мајка има свој фризерски салон, а муж ради у Вајској као конобар. Кћерка иде у средњу фризерску школу у Сомбору. Отац И15 је Србин а мајка Хрватица, који су је учили да правилно говори хрватски језик, што би могло да буде релевантно за евентуално чување одлика хрватског стандардног идиома и у новој средини. На избор идиома у новој средини претпостављамо да ће утицати тип делатности којима се баве супружници, тип средине у којој раде и девојчица иде у школу. Донесени идиоми имаће елементе хрватског стандарда, али и локалног дијалекта. У новој средини говорници ће се срести са српским стандардом, али и локалним говорима Срба и Шокаца у западној Бачкој, као и урбаним идиомом у Новом Саду. Из њихових биографија видећемо да ће и њихови лични ставови утицати на избор идиома којим ће се служити у новој средини.

Испитиван је и говор једне избеглице И17 из Осијека. Иначе, рођена је у околини Босанског Петровца, а 1936. године су се преселили у Славонију. У Осијек је дошла пре пунолетства, где је радила у «творници текстила». За себе каже да је Босанка, по рођењу, Личанка по мужу, и Славонка, будући да је ту одрасла и живела највише. У Србију, у Нови Сад, дошла је «у шестом мјесецу» 1993. године.

И18 рођена је у Борову, а у Нови Сад је дошла 1991. године, где је завршила четврти разред Карловачке гимназије и енглески језик на Филозофском факултету у Новом Саду.

У говору ових избеглица анализираћемо употребу екавске/ијекавске замене јата, редукцију вокала, вокалску групу *-ae-*, промену *-л > -о* и судбину финалних вокалских група, изговор гласова [h] и [ħ], групе *-шт-* и дистрибуцију фонеме /x/ и нарочито њен однос са фонемом /k/ у иницијалној позицији (*хемија/кемија*). Иначе, грађа је сакупљена интервјуом али и у спонтаном разговору са некима од њих (И14, И15, И16, И12 и И13), будући да их је испитивач лично познавао.⁶

2.3.1. Што се тиче замене јата, можемо констатовати да старији информатори, у овом случају родитељи, углавном говоре ијекавски, али са евидентним варијацијама. Тако И15 прича ијекавски (*бијели, смијешно, смјје, љвијек, љрије; вјере, љијецаја, дндје, свљдје, сједела, вјдјела, живјео, живјела, хљјео*) и без икавизама типа (*видити, видео, хтио*). Ретки екавизми јављају се у лексемама чија је употреба уобичајена у

⁶ Грађу је у току 2005. године сакупила студенткиња Зорица Радишић и анализирала је на свим језичким нивоима у дипломском раду *Социolingвистичке промене у говору избеглица из Хрватске*, који је рађен под руководством др Жарка Бошњаковића.

2.3.1.4. У говору И17 однос ијекавских (дијéтшe, дијéлиo, ѓрòмїјeнe, ѓмїјeси, рїјeч, цїјeли, бїјeли, бакинијe), јекавских (мјeсна, избјeжицe, дїшјeрају, дјeца, сјeсїшцї; Њeмачкa, ѓљeвa, ѓрдљeћe) и eкавских форми (дшeрани, млeкo, врeмe, лeчeњe, избeжљицe, двe, цeли, чòвeк, ждe, óвдe, ѓвeк, нe смeшe, ѓмeсим) је 3:1. Напомињeмо да сe у њeном говору у траговима срeћу јeднослoжни рeфлeкси дугог јата (ѓриљeйїла,

2.3.7. Само И12, која жели да сачува донесени идиом, у речима (*đūhe*, *joūhe*, *đūhina*) има фонему /h/ уместо /um/, која је уобичајена код свих осталих информатора. Контролисану употребу језика срећемо код И18 која, након употребе речи (*onhi*) са фонетизмом уобичајеним у хрватском стандарду, додаје и српску варијанту: *Гимназију сам завршила, била сам ђићи смјер, ђишии смјер*.

2.3.8. Фонема /x/ углавном се добро чува у говору свих наших информатора, чиме се постиже престижност идиома у односу на окружење. Међутим, није мали број примера у којима је она изгубљена. Следеће примере са фонемом /x/ и без ње бележимо код И14: *Хрва̋йиска, хрва̋йиски, Херце̋говина, хи̋јѐо, хи̋љаду, хџ̋дник, хл̋ѐб, хра̋на; њ̋рихваи̋и, њ̋ихове; си̋ра̋х; поред а̋јде, њ̋љаду, л̋ѐб, л̋ад, ла̋дан, ђ̋еи̋е, ђ̋е; ђ̋дваи̋и, ӳваи̋е; ђ̋дма; код И15: хи̋јѐо, хи̋јѐла, хра̋на, хва̋ла; в̋рх̋ње, нах̋ра̋ни̋и̋и, ма̋хуне; ѓ̋ра̋х; а̋јд, ђ̋е, ђ̋еи̋е; ђ̋дма; код И12: х̋а̋јде, х̋ра̋ни̋и̋и, х̋и̋р, хла̋дан; д̋дхваи̋и, ма̋хуне, сна̋ха; ѓ̋ра̋х, си̋ра̋х; ђ̋у; ђ̋дма; И13: хва̋ла, х̋а̋љину, хи̋љаде, хџ̋у, хи̋ѐо, х̋р̋ја; ѡ̋дхв̋алници̋у, д̋дхваи̋и; а̋јде, ѐ̋ј; ђ̋дма; код И16: хи̋ѐо, хи̋ѐла, хи̋и̋на, у хо̋и̋ѐлу, хи̋џи̋јѐна, хи̋љаду, хла̋д, хл̋ѐб; а̋јд, ђ̋у, ђ̋е, ђ̋еи̋е, ѡ̋даи̋и; ӳвр, ђ̋дма; код И17: Херце̋говка, Хрва̋и̋и, Хрва̋и̋и̋ица, Хрва̋и̋иску, хи̋јѐла, х̋еклала, х̋еклам; мл̋ѣчних; а̋јде, ђ̋е, ѡ̋дали, ѡ̋дамо, ла̋дно; ѓ̋ра̋, њ̋и̋, ђ̋дма и код И18: Хрва̋и̋и, х̋ра̋ну; ѡ̋и̋х, ѡ̋ѣи̋них; а̋јде. Поједине лексеме могу асоцирати на хрватски стандард (*махуна, грах, хрна, врхње*). Примећујемо да прилог *одма* и у говору избеглица, као и у говору Новосађана, није стигматизован у овој фонетској варијанти. Овој лексеми могли бисмо придружити речцу *ајде* и презентске облике глаголе *хтети*. Некада је чување фонеме /x/ везано за употребу професионалне фризерске лексике, ако што је то случај у говору И15 и њене кћерке И16: *ха̋уба, хи̋дро̋џен, Хел̋ѐни̋ѡ̋н, Херба ѡ̋а̋м̋и̋ѡ̋н, хи̋др̋а̋ни̋и̋на ма̋ска, хи̋џи̋јѐна, ӳп. и нах̋ра̋ни̋и̋и кѡ̋су = си̋а̋ви̋и̋и ма̋ску.**

2.3.8.1. У говору И12 фонема /x/ јавља се и у позицијама где је у српском уобичајена фонема /v/: *мұха, на сұхом, ұхо*. Остали информатори у тој позицији имају фонему /v/: *крѵв; сұво, ўво* И14; *ўво, мұва, сұва* И15; *ўво, глұва, кұвара* И16; *ўво, сұва* И13; *крѵв 4х, крѵва, кұваноџ* И17 и *кұвам* И18. Исто тако, једино И12 фонему /x/ замењује са /k/ у примерима типа (*кемикáлије, аа кемикáлијама, кѐмија, кѐмѝска, кѐмѝско чѝишћење, кѝрурѝ*), што је у складу са хрватским стандардом, кога се она не одриче ни у новој средини. Међутим, ову фонетску особину не срећемо у говору И15, која је рођена у мешовитом браку и која одлично влада хрватском нормом, али будући да је интервју сниман за њој непознатог корисника, она се трудила да избегне ову стигматизовану фонетску особину.

2.3.9. Само код И17 у једном примеру (*кад ддводе ја̋ра̋и̋ од ко̋з̋а̋*) забележена је десоноризација финалног звучног сугласника, што је фонетски траг онога што је усвојила у најранијем детињству у Босанској Крајини (Дешић 1976: 194-198).

2.3.10. Прилагођавање на лексичком плану било је примарно, јер су лексеме биле најизраженији маркери припадања средини чији се говор доводи у везу са хрватским језиком. О својој лексичкој адаптацији И14 прича: *Код м̋ене се на м̋о̋ј к̋ра̋ј р̋е̋и̋ко̋ ка̋д је к̋о̋, р̋е̋ци̋мо̋, р̋е̋ко̋ л̋е̋б̋, и̋е̋и̋ и̋д̋с̋и̋о̋ С̋р̋ба је р̋е̋ко̋ л̋е̋б̋. С̋в̋и̋ смо̋ на̋ӳчили̋ к̋р̋ӳв̋, к̋р̋ӳх̋, а̋ с̋а̋д̋ кад̋ си̋ и̋и̋ и̋р̋е̋и̋о̋ в̋а̋мо̋ и̋ ка̋и̋ си̋ ӳ н̋е̋ком̋ д̋рӳи̋и̋в̋ӳ, ка̋же̋и̋, д̋но̋ и̋с̋т̋оч̋е̋и̋ка̋ д̋е̋в̋е̋д̋е̋с̋е̋и̋ и̋ и̋р̋ва̋, д̋р̋ӳга̋, ка̋и̋ сам̋ и̋д̋ч̋о̋: д̋е̋ ми̋ к̋р̋ӳва̋ д̋д̋ва̋и̋и̋, и̋и̋и̋ ја̋ з̋на̋м̋ кад̋ д̋но̋ с̋ј̋е̋д̋и̋м̋, ал̋ д̋ви̋ д̋д̋ма̋: к̋д̋га̋, ч̋е̋га̋? Ш̋и̋и̋ да̋ д̋д̋ва̋и̋и̋м̋, з̋на̋и̋? Ћ̋ д̋нда̋ си̋ и̋д̋ч̋о̋ и̋д̋м̋ало̋ раз̋м̋и̋ш̋ља̋и̋ и̋е̋ н̋е̋ке̋ д̋с̋н̋о̋в̋не̋ р̋е̋чи̋ к̋д̋је̋ с̋в̋и̋... Па̋ ка̋ко̋ ка̋же̋и̋ к̋р̋ӳв̋, и̋а̋ е̋л̋ и̋и̋ з̋на̋и̋ да̋ смо̋ м̋и̋ с̋а̋д̋ ӳ С̋р̋би̋ји̋, да̋ је̋ д̋во̋ и̋ и̋и̋а̋к̋ си̋ д̋нда̋ м̋о̋р̋о̋ и̋д̋м̋ало̋ се̋... Дакле, из овог исказа схватамо да су у Хрватској скоро сви морали, због притиска јавности, да науче да користе лексему *крух/крув*. Доласком у нову средину, опет због притиска средине, долази до пребацивања лексичког кода, при чему је у почетку било грешака, док испитаник није схватио којих се речи мора ослободити у јавној комуникацији. Тако је строго пазио да од наше испитивачице, која је тада радила у продавници у Бођанима, пред другима никада не тражи *крух*, *врхње*, *грах*, *јуху*, већ се трудио да употреби оно што се од њега очекује. Када је она била сама, будући да је и она *ис прека*,⁷ он јој се обраћао на донесеном идиому. У говору његове супруге, И15, присутно је двојство форми. У породици и у кругу пријатеља употребљава хрватску лексику, а у салону и продавници труди се да употреби оно што се од ње очекује, али у томе не успева увек те буде и *векна круха / хлеба* и сл. Усвојила је следеће лексеме уобичајене за нову средину: *кафа*, *парџајз*, *кдмишија*, *крóмѝир*, *хѝљаду*. Међутим, И12 се не труди и не жели да усвоји лексику нове средине, те тако користи следеће речи: *крѝх*, *крѝмѝир*, *кѝсело врхње*, *мрква*, *Нѝзоземска*, *сѝсјед*, *и̋и̋ли̋јански*, *и̋и̋један*, *и̋к̋аре*, *Ш̋в̋и̋ц̋арска*.*

2.3.10.1. Девојчице уопште не користе лексику која није уобичајена у средини у којој сада живе. И13 је дошла у Нови Сад са пет година и ту је у вртићу, обданишту и школи усвајала лексику ове средине и стандардног српског језика. Међутим, И16 је морала да мења свој код на лексичком плану због исмевања од стране другова у разреду. О томе она прича: *Ка̋и̋ сам̋ д̋д̋и̋ла̋ и̋и̋ӳ, ј̋есам̋ м̋а̋ло̋ и̋и̋а̋ко̋, н̋е̋ з̋нам̋, и̋м̋ала̋ сам̋ ка̋з̋е̋и̋а̋ и̋ н̋е̋ з̋нам̋ н̋и̋ ја̋ и̋ д̋нда̋ ка̋и̋ сам̋ к̋р̋е̋нула̋ ӳ и̋к̋д̋лӳ, с̋в̋и̋ сӳ ми̋ се̋ и̋и̋а̋ко̋ с̋м̋е̋јали̋:*

⁷ Тако староседеоци називају оне који су дошли из Хрватске, преко реке Дунава.

А *ӣӣ* нѣ знаи да *ӣрӣчаӣ* дво - дво, и онда сам *ја̄* *ӣд̄сле* *ӯ*видела *ӣа* *м̄о*рам *о̄*вако *д̄е̄*финӣӣвно да *на̄*викнем да *ӣрӣча*м. И16 је толико добро усвојила нови идиом да, када оде у родни крај, уочава разлику и не може да се прилагоди, те само са члановима уже породице нема контролисану употребу језика: *Ка̄д̄* *д̄д̄е̄м*, *д̄н̄да* *се̄* *б̄д̄ј̄мо*, *ӣо̄ӣӣо* сам *в̄а̄мо* *на̄*викла *др̄ӯкчӣје* да *ӣрӣча*м, *д̄н̄да* *се̄* *б̄д̄ј̄м*. *Б̄д̄ј̄м* *се̄* у *о̄ко̄лӣни*, а *ка̄ӣ* сам код *д̄е̄де* или *ӯјака*, *д̄н̄да* *се̄* не *б̄д̄ј̄м*, *д̄н̄да*: *ӣд̄е̄м* *в̄а̄н* и *в̄а̄ни* је *ӣрӣд̄есе̄ӣ* *сӣе̄ӣе̄ни*.

2.3.10.2. Информаторка И17 такође износи своје ставове у вези са лексичким прилагођавањем у новој средини: *А̄* *м̄е̄ни* *се̄* *о̄*вде *до̄г̄д̄дӣло*, *ӣа̄ко* сам *ја̄* *ӣд̄о̄џа* *св̄е̄сна*, да сам *ӣрӣа̄ж̄*ла *рӣже*, *ӣӣд̄* је *бӣла* *др̄ж̄а̄вна* *ӣр̄г̄д̄овина* ... -*П̄ӣӣа̄ј̄ӣе* је *ӣӣӣа̄* *д̄на* *д̄е̄*, *сӣӣарӣја* *бӣла* ... *нӣка̄д̄* *в̄ӣше* *нӣсам* *ӯшла* у *ӣӣу* *ӣр̄г̄д̄ов̄ну*. *Е̄* онда сам *ӣрӣа̄ж̄*ла *г̄е̄рме* у *Р̄о̄дӣӣма*, *ре̄ко*, *ӣа* *дӣј̄е̄ӣе* је, *кв̄а̄сца*. Дакле, она је свесна лексичких разлика и труди се да се прилагоди само ако разговара са млађом продавачицом, јер претпоставља да су старији бар на неки начин (медији, летовања и путовања у Хрватску и сл.) били упознати и са лексиком која се чешће користи у хрватском стандарду. У њеном говору има извештан број лексема које су типичне за средине из којих потиче (*на̄* *к̄о̄нцу*, *рӣжа*, *г̄е̄рма*, у *ӣе̄с̄ӣом* *м̄ј̄есе̄цу*, *о̄ӣка̄ле* *сӣӣе*). С обзиром на негативна искуства која је доживела од неких Новосађана, број оваквих лексема ће се још више смањивати или ће она избегавати контакте са њима. О томе сведочи следеће: *Па̄* у *аӯӣд̄бусу* *ј̄една*, *ја̄* *н̄е̄ӣӣӣо* *р̄екла* *ка̄ко* *код̄* *на̄с* у *Осӣјеку* *не̄ма* *ӣа̄нсе* да *ӣӣӣ* *ӯђе̄ӣ* *ӯла̄зна* *в̄ра̄ӣа* *ӣр̄ва*, а *о̄*вде ... *ј̄о̄ј* *ка̄д̄* је *д̄на* *ӣд̄ч̄ела* *на̄с* *ӣзбе̄злице* ... *м̄ӣслим* *се̄* *ја̄*, *ӣа* *нӣје* *мӣ* *ӣӣд̄* *ӣр̄е̄бало*... *ка̄д̄* *ӣд̄че* - *Н̄о̄ви* *Са̄д̄* *ӣзбе̄злице* *ӯнӣӣӣӣле*, *ка̄ко* је *ӣӣд̄* *бӣо* *л̄е̄ӣ* *г̄ра̄д*, а *ка̄ка̄в* је *са̄да* ...; *Нӣка̄д̄* *не̄* *иде̄м* *д̄д̄ле* *с̄ј̄е̄сӣӣ*, *не̄* *во̄лим* *ка̄д̄* *ӣд̄чну* *ӣзбе̄злице* *ӣс̄д̄ва̄ӣӣ*.

2.3.10.3. И18 на лексичком нивоу није се адаптирала толико колико је то учинила на фонетском. Тако код ње бележимо следеће лексеме: *з̄а̄да̄ћу*, *з̄а̄да̄ћница*, *ӣр̄д̄кӯӣ*, *р̄ав̄нало*, *ӣе̄р̄ница*, *сӣӯж̄ва*, *к̄ӣӣӣца* (*сӣро̄фа*), *ӣӣј̄едан*, *ӣл̄а̄х̄ӣа*, *х̄ла̄че*, *р̄ӣна* (*олук*). Употребу оволиког броја речи нетипичних за нову средину, И18 објашњава на следећи начин: *О̄*вде *не̄ма̄м* *к̄д̄м̄илекс*, *сл̄д̄бодно* *ӣрӣча̄м* *без̄* *д̄б̄зира* *ӣӣӣа̄* *ће̄* *к̄д̄* да *ка̄же*. *Ја̄* *не̄ма̄м* *д̄се̄ћа̄ј* *к̄д̄м̄илекса* *о̄*вде, *ал̄* *са̄д̄* *ӣӣа̄мо* (у *Хр̄ва̄ӣско̄ј*) *ӣма̄м* *ја̄ко* *в̄е̄лики*. Значи, по њој, будући да ради у интелектуалној средини, језичка толеранција је на вишем нивоу него у Хрватској. Међутим, та толеранција је изостала у првим месецима њеног боравка у новој школској средини. Тако су је, због појединих речи (*китица*, *натукница*), исмејали другови и другарице из разреда: *Ӣ*мали *смо̄* *не̄ку* *ӣе̄с̄мӣцу* да *на̄учӣмо* из *р̄ӯско̄г̄* и *ја̄* *ка̄жем*: *нӣсам* *сӣӣг̄ла* да *на̄учӣм* *ӣр̄е̄ћу* *к̄ӣӣӣцу*, *на̄* *ӣӣа̄* *сӯ* *се̄*

дни *ӣдчели јако см̄ја̄тӣ*, ел им је *ӣд* б̄ило см̄е̄шно. Писали смо н̄еки *ра̄д*, *с̄аст̄ав*, *за̄да̄ћнице* *ӣӣо* м̄и *з̄дв̄емо*, и *ја̄* *ка̄жем* н̄исам *на̄ӣсала* *на̄ӣукнице*, *за̄ӣо* *ӣӣо* н̄исам *зн̄ала* да *ӣр̄еба*. А двај м̄ој *С̄а̄ша* (*ӣс̄ӣо* *избе̄злица*) *ка̄же*: н̄емам н̄и *ја̄* *на̄ӣуфнице*. И *ја̄* сам м̄ислила да су се дни см̄јали збо̄г *на̄ӣуфница*, *ӣӣо* је он *ӣо̄г̄р̄е̄ӣо*, а дни у *с̄ӣв̄ари* н̄ису ч̄ули *на̄ӣукнице*. И о свему овом данас даје општу констатацију по којој су: у *Ка̄рловачкој с̄ӣв̄арно* б̄или *д̄ӣӣри* *ӣрема* м̄ени, ал *в̄ӣше* *д̄рӯӣӣво* н̄е̄го *на̄с̄та̄вници*. *На̄с̄та̄вници* су *ӣмали* *разум̄ева̄ња*, али *д̄рӯӣӣво* б̄а̄и н̄е̄, *д̄се̄ћа̄и* се и он̄ако као *б̄ра̄ђанин* *д̄рӯж̄о̄г* *р̄е̄да*, *ӣӣако* да *ӣӣ* је *све̄ј̄едно*. Због свега овога, И18 и њен муж труде се да са децом користе лексику примерену средини у којој живе: *Мени је с̄ӣра̄шно* и за м̄оју *д̄е̄цу*, *јер ја̄* и *д̄а̄ље* *ка̄жем* *х̄ла̄че* или *с̄а̄д* је *кр̄енуо* у *ш̄к̄олу* ... *ӣер̄ница*, *с̄ӣж̄ва*, а *о̄вде* *ӣр̄еба* *ӣера̄ӣо̄ница*, *с̄ун̄ђер* или *р̄авнало* и *ӣр̄о̄кӯӣ*, *о̄вде* је *ӣр̄о̄ӯгао* и *л̄е̄њ̄ир*. *С̄а̄д* се м̄и *ӣр̄ӯдимо* да н̄е буду обележени, *ӣа* се *ӣр̄ӯдимо* да *ка̄жемо* *ӣанӣа̄ло̄не*, а н̄е *х̄ла̄че*.

С обзиром на чињеницу да је њен идиом већ био формиран при доласку у Нови Сад, као и да она и муж слободно време углавном проводе са онима који нису рођени Новосађани, до потпуне промене кода на свим нивоима вероватно неће ни доћи. Тако она прича: *Ӯз̄ла̄вно̄м* се *д̄рӯжимо* са *избе̄злицама* и на *факул̄т̄е̄ту* смо се *д̄рӯжили* са *љӯдима* са *с̄ӣра̄не* који нису Новосађани. Они (*Новосађани*) *ӣмају* *с̄ӣа̄в* да смо м̄и *њ̄има* *за̄га̄дили* *б̄ра̄д*. Б̄ило је *сл̄уча̄јева* да су ми *ӣд* *р̄екли*: *Т̄и* *за̄ӯзима̄и* *м̄ес̄ӣо* н̄е̄ком *на̄шем* *к̄д* би *ӣӯ* *м̄д̄гао* да *ра̄ди*. *Онда* *ћ̄ӯӣӣи*.

Табела 2: Тенденције промена у говору избеглица из Нашица, Осијека и Борова

информатори	И17	И14	И15	И12	И18	И13	И16
промене							
ѣ > (и)је	±	+	+	+	-	-	-
ред. вок.	±	+	-	-	-	-	+
ae > e	+	-	-	-	+	-	-
ae > aj	-	+	+	+	-	+	+
-л > -л	-	-	±	+	-	-	-
ao > o	+	+	±	±	-	±	±
ћ̣ > чц	-	-	+	-	-	-	-
шт > ђ	-	-	-	+	±	-	-
х > к-	-	-	-	+	-	-	-
х > ø	±	±	-	-	-	-	±
десон.	+	-	-	-	-	-	-

2.3.11. У говору најстарије информаторке И17 и представника средње генерације И14 углавном се срећу дијалекатске форме донесене из родног краја, али и стандардне (или разговорне) особине прихваћене у новој језичкој средини. Наиме, И17 је по доласку дуго година продавала разну робу на пијаци, а И14 ради као конобар. Бављење фризерским занатом условило је чешћу употребу фонеме /x/ везане за овај круг лексема у говору мајке и кћерке, И15 и И16.

2.3.12. У говору две информаторке средње генерације, И15 и И12 срећу се и особине хрватског стандарда, с тим што се оне код прве срећу углавном у контакту са избеглицама и у фамилијарном кругу, а друга их свесно форсира, јер су јој они духовна веза са оним што је некад чинило срећном. Нешто млађа генерација И18 свесна је разлика између српског и хрватског стандарда те их, будући да је високо образована, одмах коригује.

2.3.13. Две најмлађе информаторке, И13 и И16, немају исти говор, код друге је знатан број дијалекатских црта, будући да живи у селу и иде у школу у мањем граду од Новог Сада, у којем пак прва живи од 1991. године. На разлику су утицале и чињенице да прва иде у школу, а друга студира права, што подразумева и добро владање језиком.

3. Закључак

3.1. На основу досадашње анализе желимо да истакнемо факторе који су довели до промена у језику различитих генерација колониста и избеглица у сеоској и урбаној, новосадској средини.

3.2. Основне разлике између *колониста* и *избеглица* које би могле утицати на степен очуваности донесеног дијалекта, односно прилагођавања новом тичу се времена доласка и дужине боравка у новој средини, разлога доласка, дијалекатског типа, старосне доби и пола, школске спреме и посла у старој и новој средини. Један од разлога је и однос нове средине према њима. Нова средина, према њима, углавном не гледа благонаклоно на њих, јер се староседеоци понекад плаше за радна места, за национални однос, за своје навике, културу и сл. Избеглице су нам потврдиле да су се конфликтне ситуације са староседеоцима кретале од исмевања, нарочито оних који су овде настављали своје школовање, до вређања и понижавања, посебно код старијих. Ове чињенице су могле да утичу на мењање донесених идиома код средње генерације и посебно код најмлађе. Док је још жива најстарија генерација колониста, требало би испитати како их је на језичком плану прихватила нова средина. Видели смо да колониста И1 није много променио свој донесени говор,

будући да је дошао у сеоску средину у којој су његови земљаци чинили компактнију социјалну мрежу. Поред овога на очување дијалекта утицао је низак степен његовог образовања (један разред основне школе) и рад у сељачкој земљорадничкој задрузи, а и брачни друг са истим идиомом. Деца колониста (И2) рођена у новој средини скоро у потпуности мењају свој идиом, осим у понеком детаљу, као што је нпр. факултативна редукција високих вокала.

3.3. Говор свих испитаника, осим И3, треће генерације колониста, одликује се дублетним формама или *варијацијама* у употреби донесених и прихваћених особина. Донесене особине, углавном су дијалекатске (редукција вокала, -ae->e, o>u, a>o, десоноризација) или стандардне, као нпр. употреба -л (*сол*), *шт*>*ћ* (*уопће*, *опћина*), *х*->*к*- (*кемија*, *кирург*) у хрватском језику. У новој средини, конкретно у Новом Саду, усваја се стандард (чешћа употреба фонеме /x/, ређе сажимање неких финалних вокалских група -eo) или супстандард, разговорни језик (-ao>o, -ae->aj, губљење x). Индекс фреквенције појединих облика условљен је типом фонетске промене и социјалним и психолошким факторима. Чување јекавске замене јата и редукције вокала нису увек у корелацији нарочито у говору избеглица. Лакше се напушта ијекавица него несвесно редуктовање вокала. Међутим, деца и унуци колониста са напуштањем ијекавице напуштају и редукцију вокала тако обичну код родитеља. Ово може бити везано и за време проведено у новој средини у којој је редукција нетипична појава.

3.4. Код најмлађе популације избеглица уочено је да сеоска *средина* или похађање школе у мањем градском центру утиче на отежавање продора стандардних форми, као нпр. у случају И16. Исто тако утичу и контакти у социјалној мрежи, дружење са избеглицама или живот са родитељима, опет уп. И16 и И11. Међутим, И13 је изменила свој говор иако живи са мајком која не напушта употребу хрватског стандарда.

3.5. На мењање кода утиче и *професија* којом се избеглица бави. Ако је то нека услужно занимање, као што је конобар (И14), фризерка (И15), па ако је још и власник салона, прилагођавање је неминовно, најпре на лексичком, а потом и осталим нивоима. И12 не мења свој говор будући, да је незапослена и да по доласку у Нови Сад није никада радила. Промена кода очекује се и од професора српског језика, као што је И9.

3.6. За употребу контролисаног или фамилијарног говора релевантна је *ситуација* у којој се води разговор и *однос према саговорнику*. Ако је то разговор са непознатом особом или са познатом, али пред онима који очекују у одређеној ситуацији да користиш њихов идиом, тада ће информатор контролисати свој говор. Међутим, у породици и са познаницима

или пријатељима, избеглица ће употребљавати опуштenu, неконтролисану, фамилијарну варијанту говора, као нпр. И14 и И15.

3.7. Видели смо у случају И12 да је *став говорника* према употреби одређеног идиома пресудан. Ова се информаторка одупире језичким променама, будући да се није адаптирала у новој средини и како сама у шали каже да се снашла «ко риба на сухом». Своје незадовољство и револт могла је једино да изрази кроз употребу идиома који је подсећа на срећна времена када је имала, дом, породицу, посао и свој идентитет. Међутим, И14 и И15 купили су кућу у Бођанима, имају посао и трајно желе да живе у тој средини. Стога они желе да се уклопе у нову средину и да се интегришу са локалним становништвом у сваком погледу како би им живот био лагоднији.

3.8. Сви социјални фактори делују комплементарно, али нам се чини да је лични став појединаца пресудан за чување донесеног идиома или прихватања говора нове средине.

ИНФОРМАТОРИ

	иницијал	пол	година рођења	место	школска спрема/ занимање
И1	П. Ш.	м	1925.	Дрвар	један разред основне школе
И2	Б. М.	ж	1949.	Бачки Јарак	средња школа
И3	Т. Д.	ж	1971.	Нови Сад	средња школа
И4	М. Д.	ж	1936.	Медено Поље	основна школа
И5	Н. М.	ж	1957.	Бихаћ	средња школа
И6	И. М.	ж	1986.	Бихаћ	студенткиња
И7	Ж. С.	м	1958.	Оточац	виша школа
И8	Д. С.	ж	1960.	Оточац	средња школа
И9	М. Л.	ж	1951.	Плашко	факултет
И10	З. В. М.	ж	1951.	Мостар	
И11	А. М.	ж		Мостар	студенткиња
И12	Ж. Ћ.	ж	1960.	Осијек	средња школа
И13	К. Р.	ж	1986.	Осијек	студенткиња
И14	Д. Ћ.	м	1951.	Нашице	средња школа
И15	В. Ћ.	ж	1953.	Нашице	средња школа
И16	Д. Ћ.	ж	1988.	Нашице	ученица
И17	М. Ј.	ж	1929.	Босански Петровац	трговац
И18	Ј. М.	ж	1973.	Борово Село	факултет

ЛИТЕРАТУРА

- Bugarski, Ranko (1996). *Jezik u društvu*. Beograd: Čigoja štampa – XX vek.
- Дешић, Милорад (1976). Западнобосански ијекавски говори. *Српски дијалектолошки зборник*. Београд. 21: 1-316.
- Драгићевић, Милан (1986). Говор личких јекаваца. *Српски дијалектолошки зборник*. Београд. 32: 7-241.
- Ивић, Павле (1986). *Српски народ и његов језик*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Ивић, Павле (1994). *Српскохрватски дијалекти: њихова структура и развој. Књ. 1, Опишта разматрања и штокавско наречје*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Јовановић, Владан (2004). Аутентичност дијалекатских исказа информатора из северног Косова. У: *Култ светих на Балкану*. Крагујевац: Центар за научна истраживања Српске академије наука и уметности. 8: 131-137.
- Jutronić-Tihomirović, Dunja (1986). Jedna moguća sociolingvistička univerzalija. *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio filoloških znanosti*. Zadar. 15: 17-28.
- Jutronić-Tihomirović, Dunja (1989). Jezično prilagođavanje na sintaksičkom nivou. *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio filoloških znanosti*. Zadar. 18: 51-60.
- Малетић, Нада (1985). Из проблематике гласовног система у говору Боботе код Вуковара. *Прилози проучавању језика*. Нови Сад. 21: 59-81.
- Московљевић, Милош (1921). Неколико речи о београдском говору. У *Zbornik filoloških i lingvističkih studija Aleksandru Beliću povodom 25-godišnjice njegova naučnog rada posvećuju njegovi prijatelji i učenici*. Beograd: S. B. Cvijanović. 132-140.
- Петровић, Драгољуб (1978). *Говор Баније и Кордуна*. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Просвјета.
- Петровић, Драгољуб (1973). *О говору Змијања*. Нови Сад: Матица српска.
- Petrović, Tanja (2002). Izbeglice iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine u Srbiji: kulturni i jezički identitet. Projekat *Kulturni i etnički identitet u procesu globalizacije i regionalizacije Balkana*. Niš. 237-242.
- (http://www.komunikacija.org.yu/komunikacija/casopisi/junir/IX/d31/download_ser_lat)
- Petrović, Tanja (2004). Lingvistička ideologija i proces zamene jezika na primeru Srba u Beloj Krajini. У: *Скривене мањине на Балкану* (ур. Биљана Сикимић). Београд: Балканолошки институт САНУ. 217-228.
- Пецо, Асим (1983). Govor Podveležja. *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik*. Sarajevo. 4: 209-281.
- Поповић Иван (1968). *Говор Госпођинаца у светлости бачких говора као целина*. Београд: Српска академија наука и уметности.
- Rajić, Ljubiša (1980-1981). Jezik i dijalekat: položaj korisnika dijalekta u procesu standardizacije govora. *Godišnjak društva za primenjenu lingvistiku*. Sarajevo. 4-5: 373-376.
- Sekereš, Stjepan (1961). Govor našičkog kraja. *Hrvatski dijalektološki zbornik*. Zagreb. 2: 209-303.
- Sekereš, Stjepan (1963). Govor osječkih Srba. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. Нови Сад. 6: 143-148.

*****

Labov, William (1976). *Sociolinguistic patterns*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

- Petrović, Tanja (2001). Speaking a different Serbian language: refugees in Serbia between conflict and integration. *Journal of Liberal Arts*. Thessaloniki. 97-108.
- Petrović, Tanja (2001). Refugees in Serbia: Social Factors in the Process of Language Change. *Knights and peacekeepers on the Balkans. Conquests, pilgrimage and migrations*. Blagoevgrad. 11-123.
- Trudgill, Peter (1986). *Dialect in contact*. Oxford: Basil Blackwell.

Žarko Bošnjaković and Dragana Radovanović

PHONETIC VARIATION IN THE SPEECH OF REFUGEES IN NOVI SAD

Summary

The authors analyze the phonetic characteristics (*jat* replacement, vowel reduction, vowel replacement *o* > *u*, *a* > *o*, *-l*, the merging of the final vocalic sequences *-ao*, *-eo*, *-uo*, the medial vocalic sequence *-ae-*, the pronunciation of the sounds /č/ and /đ/, the distribution of the phoneme /h/, the relationship between *št/ć*, desonorization) in the speech of different generations of refugees and immigrants from Croatia and Bosnia and Herzegovina who settled in Novi Sad and some towns of Bačka (Bođani, Bački Jarak). The material was gathered through recording of interlocutions of subjects with familiar and unfamiliar interviewers, as well as through observation and subsequent noting.

All subjects have dual forms in their speech, whose relationship varies depending on the time spent in the new environment, the subjects' age, level and type of education, their jobs, but primarily on the attitude whether they want to adjust or retain nice memories of times they were once happy in their native lands. In the speech of older generation the dominant forms are the original, usually dialectal characteristics (long *jat* > *je*, vowel reduction, vowel replacement *o* > *u*, *a* > *o*, *-ae-* > *-e-*, desonorization), the intermediate generation speakers usually retain vowel reduction and iekavian pronunciation, as well as some features of colloquial standard language (*-ao* > *-o/-ao*, phoneme /h/ > *ø/h*). Younger generations have mainly adjusted to the new environment, except for those who have lived in Novi Sad for a short period of time, or have lived in a smaller community (Bođani). The oldest immigrants, having lived in a compact rural environment with the citizens of the same origin, and mainly being agricultural, have retained their dialectal idiom quite conspicuously. Their children, who have been educated and work in Novi Sad, especially in a customer service (salespersons), have almost entirely adopted the standard, except for some sporadic reductions or some colloquial forms.

THE SPEECH OF NOVI SAD VOLUME 1: PHONETIC CHARACTERISTICS

Summary

1. Novi Sad: position, history, demography¹

Novi Sad is situated in the central part of the province of Vojvodina, on the left bank of the Danube River, which divides southern Bačka from northern Srem. It is 80 kilometres away from Belgrade. The city area covers 129.4 sq km (with the wider city area of 702.7 sq km). In 2005, according to the statistical data from that year, the population of Novi Sad was 228.68 inhabitants, and the population density was estimated to 1.971 persons per sq km. Novi Sad has the status of a city, and it consists of two city municipalities: the City Municipality of Novi Sad, which comprises the city of Novi Sad and the suburbs on the Bačka side, and the City Municipality of Petrovaradin, which comprises the towns on the Srem side.

In the year 1929 Novi Sad became the center of the Danube Province, and after World War Two the capital of the Autonomous Province of Vojvodina.

The first reliable data on the origin of Novi Sad date from 1694, when the Racka varoš (Ratzen Stadt), an ancillary town of the Petrovaradin garrison – with 12 soldiers in the Petrovaradin Fortress and 20 bakers, butchers and other craftsmen (“most of them Serbs”) – was registered in the land books as a town. In the year 1748 its citizens (Serbs, Germans, Jews, Greeks, Hungarians and Tsintsars) bought from the Empress Maria Theresa the charter of a free royal city, which was named Novi Sad (*Neoplantae*, *Ney Satz*, and then *Neusatz*, *Uj-Videgh*, and later *Új vidék*). This was preceded by the agreements that within the Magistrate of the future free city all ethnic groups would have an equal number of representatives and would enjoy the same rights of electing senators and officials, and would freely profess their religion and erect churches and schools.²

---

¹ The information on Novi Sade is taken from the official web site <http://www.gradnovisad.org.yu/> and <http://sr.wikipedia.org/wiki>.

² Serbs lived in the territory of Novi Sad before the Great Immigration from 1690. The first Orthodox parish was probably founded in 1703, a Latin primary school in 1731, and a Serbian Orthodox grammar school in 1819. The first Roman Catholics in Petrovaradin were Germans,

As a free royal city in Austria-Hungary, Novi Sad was a center of Serbian culture in the 18th and 19th centuries. The seat of Matica Srpska was moved from Pest to Novi Sad in 1864. The Serbian National Theatre, the first Serbian theatre, was founded in 1861. The city was known as the Serbian Athens.

Today the city has a number of cultural institutions: the Children's theatre, puppet theatre, Matica Srpska Library with approximately 3,000,000 publications, as well as a number of museums and galleries. Since the year 2000, it holds one of the greatest music festivals in Europe – EXIT.

Faculty of Philosophy was founded in 1954, and since that time the Departments of Serbian language and literature have educated teachers of Serbian. Novi Sad University was founded in 1960. In addition to the state university, there are several private universities and colleges. Novi Sad has 52 state primary and high schools: 36 primary schools and 16 high schools (12 professional and 4 grammar schools).

We shall present some of the statistical data on the demographic structure of Novi Sad:

<i>year</i>	<i>inhabitants</i>	<i>year</i>	<i>inhabitants</i>
1777	7.930	1931	63.985
1827	20.231	1936	69.000
1850	10.007 ³	1948	69.431
1900	28.763	1961	102.469
1918	34.000	1991	179.626 ⁴
1921	39.122 ⁵	2002	191.405

According to the 2002 census, the ethnic structure of Novi Sad was

---

and then Croats and Hungarians. Registry has been kept since 1702. The Parish was founded in 1718, and it is recorded in the documents that the first church was already crumbling in 1725. A small number of Evangelistic congregations of Augsburg Confession had their school in 1802, and a church in 1819. The Reformed Church, with Hungarian congregation, had its municipality in the first years of the 19th century, when the church and school were built. The first Synagogue was erected in 1717. The Ruthenians of the Greek Catholic confession had their first bishop in Novi Sad in 1780. The Armenian (Catholic) church was built in 1746.

³ In 1849 Novi Sad experienced heavy destruction in air raids. Out of 2812 buildings, only 808 remained.

⁴ Out of these, 56.2% immigrants were from other parts of Vojvodina, 15.3% from Bosnia and Herzegovina and 11.7% from central Serbia.

⁵ Serbs 16,071, Hungarians 13,065, Germans 6,486, Jews 2,663, and smaller communities of Croats, Slovaks, Tsintsars and Russians.

<i>NATION</i>	<i>Number (%)</i>	<i>NATION</i>	<i>Number (%)</i>
Serbs	73,91%,	Croats	1,84%
Hungarians	6,03%,	Montenegrins	2,23%,
Yugoslav	3,69%	other	12,31%.

According to the 2002 census the structure of Novi Sad population based on the place of birth was the following:

NATION	Number (%)	NATION	Number (%)	NATION
80,137	7,712	49,724	17,974	34,949 ⁶

According to the data from 2002, in Novi Sad City Municipality, which includes the city of Novi Sad and the surrounding towns, the educational structure of the population over 15 years of age was the following:

<i>degree</i>	<i>male</i>	<i>female</i>
without any education // illiterate	1,069 // 259	3,038 // 1620
1-3 primary school grades// illiterate	231// 28	931// 21
4-7 primary school grades	260	7,723
primary school	12,994	20,505
high school (three and four years)	51,951	52,608
college level	7,426	7,427
university level	15,146	14,610
unknown	871	870

2. The structure of the Collection *The Phonetic Characteristics of the Speech of Novi Sad*

The first part of the Collection contains the papers devoted to the theoretical and methodological bases of urban and social dialectology, its origins and relationship to sociolinguistics and traditional dialectology. Its second part presents the analysis of the data obtained in field and through experimental language research.

⁶ The number of immigrants from other countries was 491, and this information was not available for 418 persons.

2.1. Urban dialectology: scope and methodology

2.1.1. In the first paper of the Collection, *Theoretical foundations of urban dialectology* (p. 13–30), Ranko Bugarski gives a brief overview of the origin of social dialectology. He points out that great contribution to the constitution of urban dialectology of the 1920's and 1930's was made by linguists in the Soviet Union, gathered around the Prague Linguistic Circle, who set the foundations of the study of the social and functional stratification of the language. Yet, it was only several decades later that the American and British sociolinguistics set the theoretical and methodological models of studying urban idioms elsewhere in the world, primarily owing to the work of William Labov and Lesley Milroy and James Milroy. The author stresses that traditional and urban dialectology are complementary, despite the differences between their subject matter and methodology involved.

After the presentation of the theoretical foundations and methodology of urban dialectology, accompanied by the definition of terms important for the study of urban speech (variety, idiom, dialect, vernacular, sociolects, standard language, standard literary language, urban substandard), the author gives a range of topics relevant for the study of urban speech in general, also applicable in the case of Novi Sad speech.

2.1.2. In his paper titled *Urban speech* Ljubiša Rajić (p. 31–46) extends the facts on the development of urban dialectology with the data of research in Scandinavian countries. This paper is of particular importance for the Collection since it gives an exhaustive list and comments of variables relevant for subject sampling and interpretation of language varieties.

2.1.3. The paper *The study of urban spoken dialects in Serbia* by Žarko Bošnjaković (p. 47–76) gives a critical overview of earlier studies and the application of theoretical methods. The author also points out that the earlier studies included the cities whose dialects exhibited significant deviation from the standard language (Niš, Vlasotnice), as well as the fact that these studies were significantly lagging after the appeals made by some linguists from the region (Ranko Bugarski, Milka Ivić). The author concludes that the study of urban speech in Serbia, compared to the study in the world and the states in the region (e.g. Croatia) is still significantly lagging, both in theoretical and practical aspects.

2.1.4. The theoretical and methodological definition of urban speech, the definition of the subject matter of urban dialectology and the overview of its origins in the world and in the Serbian speaking regions, presented in the first three papers, as well as their relatively consistent application in the papers dealing with field investigation and experimental research, give the Collection a character of a reference book in urban dialectology. This is especially valu-

able because of the methods of presenting the results (implicational scales, diagrams and graphs, spectrograms, quantitative measurements, as well as the systematized information of the subjects).

2.2. Novi Sad speech as the research topic of urban dialectology

From the standpoint of social dialectology, the description of the speech of Novi Sad is justified by the following facts: the longstanding status of the city, cultural, historic and political significance, historic and current multiethnic, multilingual and multiconfessional population structure and the current demographic structure. For the description of Novi Sad speech it is important that this dialect is in the basis of the Standard Serbian accent.

The spoken language of Novi Sad differs from the already described spoken forms of Split and Zagreb in its dialect type (New Shtokavian ekavic pronunciation type / Chakavian / Kaikavian), and to a somewhat lesser extent in its historic multilingualism. It also differs from the speech of Niš in its dialect type (Šumadija-Vojvodinian vs. Prizren-Timok dialect), and from the speech of Belgrade in its institutionalized multilingualism, diachronically and synchronically, as well as in its dialectal vicinity. From the dialectological standpoint, the speech of Novi Sad, that is to say of its indigenous inhabitants and the majority of immigrants from the territory of Vojvodina, can be regarded as a typical southern Bačka speech of the Šumadija-Vojvodinian dialect.

From the standpoint of traditional dialectology, the investigation of the spoken forms of major cities is fully justified by the fact that the change of urban planning brings about major breaks in the relatively compact indigenous language communities and gives rise to new ones, in which the neutralization of typical characteristics of a dialectal idiom is likely to occur.⁷

3. Field and experimental research

3.1. The choice of topics and sample

Earlier phonetic studies of the Šumadija-Vojvodinian dialect, especially of the spoken forms of southern Bačka, have directed our attention to accent – stress shift on the proclitic, postaccentual length, vowel quantity in relation to accent type, to the stress of morphological categories, and its relation to the final vocalic sequences, to the consonantal system – the status of the phoneme /h/ and the articulatory characteristics of affricates. The dialectal criterion led us to include ikavian forms of Novi Sad speech in the study as a typical characteristic of Šumadija-Vojvodinian dialect. The problem of speech adjustment

⁷ In Novi Sad this can be seen in the ethnic-linguistic and dialectal situation of Salajka, Podbara i Rotkvarija as the city districts with the oldest indigenous Serbian population and Telep, mainly populated by Hungarian indigenous citizens.

is in this Collection touched upon only on the example of phonetic adjustment of immigrants from iekavian regions. The only problem left out from the research at this stage is a wider investigation of dialect change/preservation in relation to the length of living in Novi Sad, reasons for moving, age, profession, gender, and the sphere of usage and communication situations.

3.1.1. The sampling of subjects was guided by the principles of traditional and social dialectology. A typical, or rather idealized, subject in traditional dialectology is an elderly (female) person, whose radius of activity is within the limited and uniform social networks. Relevant for social dialectology is the totality of social networks, their character, duration and milieu in which they occur. In this sense the subjects chosen for the study of the phonetic characteristics of Novi Sad speech are of various age, gender, educational and professional backgrounds.

The sphere of usage and communication situations as relevant criteria for setting up a corpus, and the choice of representative subjects led us to use recorded materials from the public media (30 hours), spontaneous talks and interviews (100 hours) and experimental corpus (5 hours). A satisfactory average of speakers was obtained by intersecting the data on the subjects of different age, gender and professions. Out of the total number of subjects (180) the authors made use of the spoken materials of 115.⁸ The examples of transcripts of conversation with some, usually the oldest, subjects were used for the analysis of most phonetic characteristics. The recordings of the spoken language in the media were taken despite the fact we did not have the information on the subjects' place of birth, length of living in Novi Sad or educational background, as it represents the language that Novi Sad media accept and broadcast to the audience living in Novi Sad.

On the basis of the age structure of the population it could be concluded that the dialectal forms would be present in Novi Sad vernacular in a considerable proportion. According to the statistical data from the year 2005, out of 228,681 inhabitants of Novi Sad, 188,238 were over 18 years of age. Still, the facts about the age structure have to be intersected with the data on the educational level, number of literate persons, profession, gender, etc. On the basis of the statistical data (according to the 2002 census), it is evident that very few people are involved in agriculture – only 1193, and these are very likely to have authentic dialects. It can also be predicted, with high certainty, that out of the 1,935 illiterate persons, the majority belong to the Roma population, especially refugees from Kosovo. This cannot significantly affect the authentic spoken Serbian language, or the overall impression of Novi Sad speech.

---

⁸ The information on the subjects whose spoken language was analysed and presented are given in each paper.

The speech of a high number of those employed in the service sector (retail shops and restaurants: 16,290) is most probably prone to the adjustment to the urban variety, in particular that spoken by the segment of population aged 31-50 (30.02%), especially those with high school education (three and four grades): 104,559 (male 51,951 and female 52,608).

The relevance of the fact that almost 6,000 people are employed in the education sector will only be fully comprehended once their dialectal origin is established, as well as that of their students.

The sampling of the subjects was determined by the anticipated level of variation, and this was the main reason to exclude certain groups: the youngest speakers, whose norm, both lexical and phonetic, is not stable; temporary residents and those at the margins of the society, who do not participate in public life.

3.2. Phonetic characteristics of Novi Sad speech

3.2.1. The old and new stress shift on the proclitic (Bošnjaković, p. 79–109) in the speech of various generations of Novi Sad inhabitants is determined by word class, its structure, prosodic characteristics, meaning and syntactic function, and the proclitic type. An innovative tendency was observed in the preservation of word accent autonomy in the speech of younger generation.

3.2.2. The spectral analysis (Bjelaković and Marković, p. 110–128) revealed that the posttonic vowels occupy a somewhat more centralized position in the vowel space compared to their stressed counterparts. The reduction of post-accentual length is completely lost after falling stresses and unaccented long and short syllables. After rising accents the reduction of postaccentual length is optional, and is less frequent after short than long rising accent. After short rising accent length is most regularly retained in the medial and final closed syllables, with the tendency of its reduction in the latter position.

3.2.3. The experimental phonetic study by Marković and Bjelaković (p. 141–147) shows the tendencies of quantity of stressed vowels in the pronunciation of ten subjects from Novi Sad. It was found that more open vowels have an inherent characteristic of longer duration (the longest duration was found in /a/). The authors also concluded that the quality of some vowels has become significantly different in short and long syllables, so that the durational distinction has become redundant (shown by the tendency of the vowels /e/ and /o/ in long and short syllables, where the durational distinction is significantly reduced). Short rising accent in the speech of all subjects is shorter than the short falling accent, which has not been attested in earlier studies.

In the corpus of Novi Sad media speech (Dragin p. 129–140) it was found that the reduction of postaccentual length is completely lost after falling accent in final syllables. The reduction is completed after falling accent

and unstressed long and short vowels in open syllables, after long falling accent and unstressed long and short vowels in closed and medial syllables. The postaccentual length is preserved mostly in closed and medial syllables after short rising accent.

3.2.4. The experimental phonetic study (Marković and Bjelaković, p. 141–147) was carried out to investigate the quantity of long posttonic vowels in the speech of ten speakers from Novi Sad. It was found that open vowels are longer than closed ones. The ratio between long stressed and long unstressed vowels ranges from 1.55 to 1.8 in male and female subjects' pronunciation, while the duration of short accented and long unaccented vowels is comparable. All unstressed vowels except /u/ are somewhat shorter than the stressed short ones.

3.2.5. The experimental phonetic analysis of short rising accents in the speech of Novi Sad (Sredojević, p. 159–191) indicates that the intervals of falling and rising contours within vowels and between vowels depend on the inherent properties of sounds with the tonal component, as well as on the number of syllables of the phonological word and its position in an utterance.

3.2.6. The reduction of final vocalic sequences *-ao*, *-eo*, *-uo* (Bošnjaković and Urošević, p. 246–267) was analyzed in relation to the speech act situation, psychological, social and linguistic factors, in the speech of different generations of Novi Sad speakers. It was shown that in TV and radio programmes neither announcers nor their guests contract these sequences, since the contracted forms would be stigmatized and unacceptable in this communication type. On the basis of the material recorded, it was found that the oldest speakers (over 70) and less educated subjects contracted all final vocalic sequences rather consistently, which is comparable to the accents of Srem, Banat and Bačka. In the speech of the youngest subjects, consistent merging was found in the sequence *-ao>-o*, while *-eo>-o* was changed in less than half of all examples recorded, as a rule, in the verbs with short falling accents, but that it is felt as substandard.

3.2.7. The pronunciation of the phoneme /h/ (Bošnjaković, p. 268–286) was analyzed on the examples of private talks and television programmes. In both situations the oldest subjects are not consistent in the realization of the phoneme /h/, regardless of its position. They mainly retain it in older and new words of foreign origin. Television announcers and younger educated subjects are more careful in using this phoneme consistently; and they use it almost universally in the suffixes, since this type of error in morphology is commonly stigmatized.

3.2.8. The analysis of the speech of 13 speakers from Novi Sad (Gudurić, p. 287–296) revealed that the articulation of 12 of these was within the range of values of representative speakers of Standard Serbian. Deviation was only

noticed in the speech of one subject.

3.2.9. The stress of morphological categories (Stokin, p. 192–214) in the speech of Novi Sad is mainly in line with the speech of the dialects in the vicinity (Kać, Kovilj, Gospodinci), as well as the norm prescribed by Daničić. A tendency of accent stabilization through the paradigm was also noticed.

3.2.10. The study of the stress of nouns in the language of announcers of Novi Sad TV channels (Sredojević, p. 215–234) shows that there is a great deviation between the standard norm and its realization. The author observed certain phenomena in the corpus which had earlier been pointed out in the literature: the reduction of unstressed long vowels, typical of certain grammatical categories, partial reduction of accented length, lack of certain accentual alternations, unacceptable realization of falling accents in non-initial syllables and the occurrence of double stress forms in some nouns. A detailed analysis revealed that the complex system of accentual groups in the language of TV announcers is significantly simplified: there are no more prosodically heavy groups, since all nouns have been adjoined to other, prosodically lighter groups (with some noun types, this is an on-going process). This type of pronunciation is typical of informal speech of Novi Sad citizens, which also corresponds to a general situation of ekavian new Shtokavian accents.

3.2.11. The prosodic characteristics of adjectival aspect (Ajdžanović and Alanović, p. 235–245) were studied through the polling of 30 students of the Faculty of Philosophy, and the data were compared with those of the speech of older Novi Sad speakers. The analysis showed that every fourth adjective out of 33 was used in an incorrect aspectual form, which totals in 255 errors in 990 adjectives used. In the material recorded a two way substitution was observed: in some sentences adjectives of indefinite aspect are incorrectly substituted by those of definite aspect and vice versa. The study showed that the prosodic features in the speech of younger generation Novi Sad speakers are increasingly suppressed as relevant features in the process of functional distribution of adjectival aspect, but in the speech of older generation of speakers as well.

3.2.12. The current demographic structure of Novi Sad population sets the task of investigating the speech of immigrants from territories outside Vojvodina, particularly southern Bačka and northern Srem. A pilot study presented in this Collection (Bošnjaković and Radovanović, p. 310–338) investigates the phonetic characteristics (*jat* replacement, vowel reduction, vowel substitutions *o* > *u*, *a* > *o*, *-l*, the merging of the final vocalic sequences *-ao*, *-eo*, *-uo*, medial vocalic sequence *-ae-*, the pronunciation of the sounds [ć] and [đ], the distribution of the phoneme /h/, relation *št/ć*, desonorization) in the speech of different generations of refugees and immigrants who moved from Croatia and Bosnia and Herzegovina to Novi Sad and small Bačka towns in its vicinity. It was found

that all refugees had dual forms in their speech, whose relation varies depending on the length of living in the new environment, age, educational level and type, profession, but primarily on their attitude whether they want to adjust in the new environment. In the speech of the oldest generations the imported, usually dialectal characteristics prevail (long *jat* > *je*, vowel reduction, *o* > *u*, *a* > *o*, *-ae-* > *-e-*, desonorization), the intermediate generation speakers usually retain vowel reduction and iekavian pronunciation, as well as some features of the colloquial standard (*-ao* > *-o/-ao*, phoneme /*h*/ > *ø/h*). The youngest generations have mainly adjusted to the new environment, except those who have lived in Novi Sad for a short period of time or are living in a small town. The oldest immigrants, having lived in a compact rural environment, and mainly being involved in agriculture, strongly adhere to their dialectal idiom. Their children, who have been educated in Novi Sad and are working there, especially in the service sector, have almost entirely adopted the standard, except for sporadic reductions and some pronunciation forms.

4. Conclusion

The research conducted showed that the vernacular of Novi Sad is made up both of dialectal forms – southern Bačka and northern Srem spoken forms, which belong to the Šumadija-Vojvodinian dialect, the basis of Standard Serbian, and of the colloquial norm of the standard language. In terms of its acoustic and articulatory characteristics of sounds and some of its prosodic characteristics, the speech of Novi Sad approximates the dialectal elements it contains, especially the southeastern Bačka vernaculars. Yet, the preservation of postaccentual length following only short rising accent in the final and medial closed syllables, accentual autonomy preservation and the lack of stress shift on the proclitic make it considerably different both from its dialectal elements and the standard language norm. The standard in usage reflects the intersection of the two varieties, innovations compared to the dialectal norm and the tendencies of the re-structuring of the standard language.

Since there has been a considerable population inflow from other dialectal regions in the past decades, especially towards the end of the 20th century, the description of the phonetic characteristics of Novi Sad speech seems to have been made at the last moment. From the standpoint of urban dialectology, there still remain a number of questions that have not been fully answered in this Collection.

Žarko Bošnjaković and Vera Vasić,
translated by Maja Marković